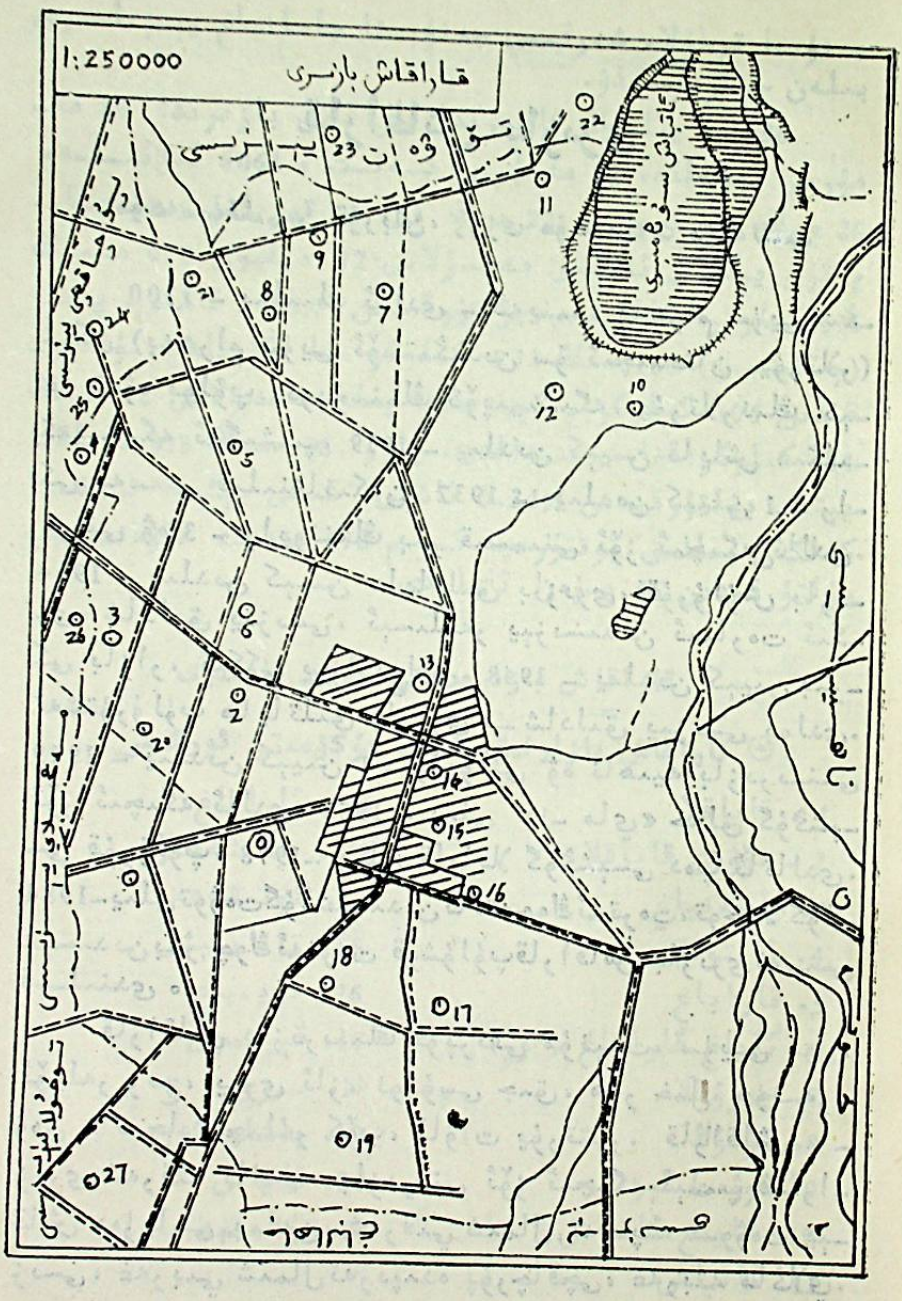
1:250000
قاراقاش بازىرى

قاراقاش بازىرى

مۇھەممەتئىمىن قۇربان، روزى مۇھەممەت مۇتەللىپ

1700 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرام سۇيى مىڭ لىككى (بەھرام سۇيى ئۆستەڭدىن سۇ ئىچىدىغان يۇرتلار) غا تەۋە بولۇپ، نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە، يۇرتلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، 1919 - يىلدىن كېيىن قاياش مىڭلىكى تەسىس قىلىنغانىكەن. 1937 - يىلدىن كېيىن 1 - رايونىنى ۋە 3 - رايوننىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1944 - يىلدىن كېيىن ھايا تلىق بازىرى، قۇرۇلۇش بازىرى، شادلىق يېزىسى، ئىسسىلله‌ر يېزىسىدىن ئىبارەت ئىككى بازار، ئىككى يېزا بولدى. 1948 - يىلدىن كېيىن بىر-لەشتۈرۈلۈپ ھايا تلىق بازىرى ــ شادلىق يېزىسى بولدى. 1949 - يىلدىن كېيىن 1 - رايوننىڭ ۋە ناھىيە بازىرىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى «1- ماي» خەلق گۈڭشې-سى قۇرۇلۇپ، 1978- يىلى قاپاقلا گۈڭشېسى دەپ ئاتالدى. 1984-يىلى توۋەت‌گۈڭشېسىدىن ئالتەچوڭ ئەتىرەت، توخۇلا گۈڭ-شېسىدىن بىر چوڭ ئەتىرەت قوشۇلۇپ قاراقاش بازىرى تەسىس قىلىندى.

قاراقاش بازىرىنىڭ تۈپرىقى مۇنبەت، سۇيى مول، ئۆيلەر زىچ، يېرى ئاز، نوپۇسى جىق، ھەر خىل ھۇنەر-ۋەن - تىجارەتچىلەر كۆپ، ئاۋات يۇرتتۇر. قاراقاش بازىرى شەرقتە ناھىيە بازىرىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قارا-قاش دەريا سى بىلەن، شەرقىي شىمال تەرەپتە توۋەت يې-زىسى، غەربىي شىمال تەرەپىدە پۇرچاقچى، غەربتە ماڭلاي،

ئەڭلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

جەنۇبتا توخۇلا. شەرقىي جەنۇبتا جاھانباغ يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدا قاراقاش بازىرىدا 86 مەمۇرىي مەھەللە، 21 مەمۇرىي كەنت، 6061 ئائىلە، 26 مىڭ 497 نوپۇس، 22 مىڭ 153 مو تېرىلغۇ يەر بار. پۈتۈن يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 12 مىليون 460 مىڭ 536 كىلوگرامغا يېتىپ، بۇلتۇرقىدىن 1.75% ئاشتى. پاختا (چىگىتسىز) 180 مىڭ 733 كىلوگرامغا تۆۋەنلەپ، بۇلتۇرقىدىن 105 كىلوگرام كېمەيدى. پىلە مەھسۇلاتى 16 مىڭ 144 كىلوگرامغا مۇقىمدالدى. چارۋا 36 مىڭ 338 تۇياقتا يېتىپ بۇلتۇرقىدىن 0.34% ئاشتى. كىشى بېشىغا تۇغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 576 يۈەنگە تۆۋەنلەپ بۇلتۇرقىدىن 55 يۈەن ئازايدى.

قاراقاش بازىرىدىكى كەنت ناھىيىلىرى

⊙ قاراقاش بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى

1. قاپاقلا
2. تۆۋەن قاپاقلا
3. چىمەنباغ
4. ئالتۇنچى
5. قارا باغ
6. ئايباغ قارا باغ (يۇر)
7. چورۇقلا
8. كۇدۇك
9. تۇۋەت ئېرىق
10. ئايباغ ئاتباش
11. ئاتباش
12. ئارا باغ
13. يېڭىشەھەر
14. كونىشەھەر
15. تاناييېشى
16. ئويباغ
17. قېرىمچى
18. سەزى
19. باشلەنگەر
20. قاياش
21. دۇشەنبە بازار

چېگرىداش يېزىلاردىن خەرىتىگە چۈشكەن كەنتلەر:

توۋەت يېزىسىدىن: 22. چاھار باغ، 23. توۋەت
پۇرچاقچى يېزىسىدىن: 24. ئاياغ قۇدۇقلا، 25. ئال
تۇنچى، 26. چىنىباغ.
توخۇلا يېزىسىدىن: 27. يېڭىباغ.

قاپاقلا

نەچچە يۈز يىللار بۇرۇن بۇ جايدا ئەڭ دەسلەپتە
ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر ئۆيلىرىنىڭ ئەترابىغا قاپاق
تېرىغا نىلىقتىن بۇلارغا «قاپاقلا» دەپ نەقەم سىڭىپ قال
غانىكەن. كېيىنچە بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ
قاپتۇ.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كەنتلىك كىشىلەرنىڭ
بالا - چاقىلىرىنىڭ ۋە باشقا يۇرتلۇق كىشىلەرنىڭ كۆ
چۈپ كېرىپ تېرىقچىلىق قىلىشى نەتىجىسىدە بۇكەنتنىڭ
ئايىغىدا بىنا بولغان يېڭى يۇرت — ئاياغ قاپاقلا دەپ
ئاتالدى.

1940 - يىللىرى ھازىرقى ناھىيىلىك چاي - چارۋا
مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئورنىدا قاپاق لەقەملىك
كىشىنىڭ ھەشەمەتلىك ئۆيلىرى ۋە بىر نەچچە مو مېۋە
لىك بېغى بار ئىدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىل ئاخىرىدا ئالتە مەھەللە،
470 ئائىلە، 1821 نوپۇس، 1649.5 مو تېرىلغۇ يېرى بار.
بۇ كەنتتە شىلان، سۇئگۈچ، باخشى دەپ ئۇچ مەھەل
لە بار.

سارائ مەھەللە

تۆۋەن قاپاقلا كەنتىدە «سارائ ئاي

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامىبرى

مەقى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. مەتتوختى ھاجىمنىڭ ئېيتقىنىچە، يۇز يىللار بۇرۇن بۇ مەھەللىلىك دېھقانلار سۇغا نۆۋەت تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قاپتۇ، دەسلەپتە ئۇ مەھەللىلىكلەر پالتا ـ كەتمەنلەر بىلەن بۇ مەھەللىلىك دېھقانلاردىن بىر نەچچە كىشىنىڭ كاللا ـ قاپاقلىرىنى قانغا بوياپتۇ، ئۆز مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ ئانىسى (بۇزەك) بولۇپ كېتىپ ۋاقتانلىقىغا چىدىمىغان مەيدىسىدە ئەركەك تۇغقى بار بىر دېھقان جانىنى ئالماقنىغا ئېلىپ بىسى پارقىراپ تۇرغان بىر پالتىنى ئوينىتاتقان پېتى قارشى تەرەپكە ھۇجۇم قىپتۇ. ئۇ مەھەللىدىكىلەر پاتمپاراق بولۇپ قېچىپتۇ. بۇ پالۋان غەزىپىنى ياندۇرالماي ئىككى ئادەمنى چېپىپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇ مەھەللىلىكلەر بۇ مەھەللىلىكلەر ئۈستىدىن بېگىمگە ئەرز سۇنۇپتۇ. ئەرز خېتىدە قاتىل چېپىپ ئۆلتۈرۈشكە ھۆكۈم قىلىنمىسا، قانغا ـ قان، جانغا ـ جان ئالمىغۇچە شۇك (جىم) تۇرمايدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئاگاھلاندۇرۇپتۇ.

بەگدەلىل ـ ئىسپاتلارنى ئەمەلىيلەشتۈرگەندىن كېيىن «قاتىل» نى چېپىپ ئۆلتۈرۈشنى پەرمان قىپتۇ. بۇ مەھەللىلىكلەر «قاتىل» نى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن بەگنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ:

— بېگىم جانابلىرى، ئۆزلىرى «ھارۇندا خوتيوق، سارالغا سوتيوق» دېگەن ھېكمەتنى ئاڭلىمىغانمىدىلە؟ ئۆزلىرى ئەزەلدىن سارالىلار گۇناھ قىلسا كەچۈرۈم قىلىنىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ بىر سارالنى ئادەمنى ئۆلۈمگە بۇيرىدىلا، دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

بەگ «قاتىل» نى سىناپ باقماقچى، ئوك ئىكەنلىكى ئىسپاتلانسا ھۆكۈمنى دەرھال ئىجرا قىلماقچى بولۇپتۇ.

ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرىنى بىر سورۇنغا جەم قىلىپ «قاتىل» نى يالاپ كەلتۈرۈپتۇ، بىر جام قارا ئۇجمە بىلەن بىر جام قارا قوغۇزنى «قاتىل» نىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. «قاتىل» ئىككى جامغا سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن بىر تال قوغۇزنى تۈتۈپلا ئاغزىغا سېلىپ چاينىاپ يۇتۇۋېتىپتۇ. بەگ شۇ مەيداندىلا:

— سارائىنى جازالاش ئادىللىق جۇملىسىدىن ئەمەس، — دەپ «قاتىل» نى ئازاد قىلىۋېتىپتۇ، ئۇ مەھەللىلىكلەر غىڭ قىلالماپتۇ. شۇ ۋەقەدىن كېيىن بۇ مەھەللىگە «سارائ مەھەللە» دېگەن نام سىڭىپ قالغانىكەن.

ساتىرىك شائىر ئەخمەتشاھ قاراقاشى

ساتىرىك شائىر ئەھمەتشاھ قاراقاشى تەخمىنەن 1740 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاپاقلا كەنت ھالۇ (ھالبۇيى) مەھەللىسىدە مۇبارەكشاھ ئىسىملىك بىر دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. شائىرنىڭ دادىسى مۇدەررىس بولۇپ، كۆپلىگەن تالىپلىرى بار ئىدى. مەدرىستە تالىپلار دىنىي ئىلىم ئۆگەنگەندىن باشقا، ئەرەب، پارس تىللىرى بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئەدەبىيات، تارىخ ۋە ئىلمىي نۇجۇم ئۆگىنەتتى. شائىر ياش چاغلىرىنى دادىسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئەۋزەل شارائىتى ئاستىدا ئۆتكۈزدى ۋە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئەدەبىيات ئىلمىنى تەرەپ-كە كۆپرەك قىزىقىشتا بولدى.

شائىر 18 ياشقا كىرگەندە دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە قەشقەرگە بېرىپ «خانلىق مەدرىسى»تە ئوقۇشقا باشلىدى. بۇ يەردىكى قاينىاق ئىلمىي ھايات شائىرنى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تېخىمۇ كۈچلۈك ئىشەنچ ۋە ئۈمىد بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنى ئىلىم - بىلىمنىڭ كەڭرى شارائىتىغا — تەپەككۇرنىڭ پاساھەت ۋە بالاغەت مۇھىتىغا باشلاپ كىردى.

شائىر 24 ياشقا كىرگەن يىلى خانلىق مەدرىستىكى ئوقۇش ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئانا يۇرتى — قاراقاشقا قايتىپ كەلدى، ھەمدە شۇ چاغدىكى يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئىنايتۇللا مۇپتىنىڭ ئىشەنچىسى بويىچە داڭلىق گۈزەر مەسچىتكە ئىماملىققا تەيىنلەندى.

شائىر خەلقنىڭ ئىشەنچىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، شەرىئەت ئىشلىرىغا قاتناشقاندىن باشقا، ۋاقىتنى ئاساسەن تېۋىپلىق كەسپى بىلەن ئۆتكۈزۈپ، كىتاب ئوقۇش ۋە يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈشكە باشلىدى. 1828 - يىلى 88 يېشىدا كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

شائىر ئەخمەتشاھنىڭ خەلق ھاياتىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن مەشھۇر شېئىرى — «سالامنامە» بۈگۈنگە قەدەر ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى ۋە گۈزەللىكىنى ساقلاپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرۈپ ئوقۇيدىغان مەنىۋى مىراسى بولۇپ كەلمەكتە.

شائىرنىڭ نەسەب ۋارىسى ئابدىقادىر ئاخۇننىڭ تەكىتلىشىچە: شائىرنىڭ تالىپلىرى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن بىر دانە قول يازما بار بولۇپ، بۇ كىتاب 1968 - يىلى مەدەنىيەت ئىنقىلابى بورىنىدا يوق بولغان. بۇنىڭدا 30 پارچىغا يېقىن غەزەل - مۇخەممەسلەر ۋە ھەجۋىلەر بار بولۇپ، ئەڭ ئاياغ ھەجۋى پارچە شېئىرىمۇ كۆچۈرۈلگەن.

شائىرنىڭ «سالامنامە» (نەزەر مۇپتىغا خەت) نامىلىق ساتىرىك شېئىرى توغرىسىدا مۇنداق بىر پاراڭ ساق-

لىنىپ كەلمەكتە: شائىر ئەخمەتشاھ قەشقەردىكى ئوقۇشنى تاماملاپ قايتار ۋاقتىدا بىللە ئوقۇغان ئاقسۇلۇق ساۋاقدىشى نەزەر مۇپتىغا ياخشى بىر ئات ئەۋەتمىشنى تەلەپ قىلىپ پۇل ئەۋەتىدۇ، نەزەر مۇپتى ئەۋەتكەن ئات شېئىردا پاش قىلغاندەك ئەيىب-نۇقسانغا ئىگە ئات بولغانلىقتىن شائىر غەزەپلىنىپ «سالامنامە»نى يېزىپ نەزەر مۇپتىغا ئەۋەتىدۇ. نەزەر مۇپتى چوڭ بىر بەزمە ئۇستىدە ئولتۇرغاندا بۇ شېئىر سالامنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ خۇشاللىقتىدا بىر تالىپقا ئونلۇك ئوقۇپ كۆپچىلىككە ئاڭلىتمىشنى، شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يوقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇشنى كۆزلەيدۇ.

نەزەر مۇپتىنىڭ تالىپى شېئىرنى دېكلاماتسىيە ئاھاڭىدا ئوقۇپ ئوتتۇرا قىسمىغا كەلگەندە نەزەر مۇپتىنىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ ئىلگىرىكى خۇشاللىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. ئۇ، تالىپنىڭ پېشىنى نەچچە قېتىم تارتسىمۇ بىر ئوقۇغىنىچە ئاخىرىغىچە تۇگىتىدۇ.

نەزەر مۇپتى نەچچە كۈنگىچە گېلىدىن غىزا ئۆتمەي قاتتىق ئازابلىنىدۇ. نەتىجىدە شائىر ئەخمەتشاھنى ھەجۋىي قىلىدىغان «ياپىلاق» ناملىق شېئىرنى يېزىپ ئەۋەتىدۇ!

شائىرنىڭ تالىپلىرى كۆچۈرگەن توپلامغا نەزەر مۇپتىنىڭ ئەنە شۇ «ياپىلاق» شېئىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ توپلامنىڭ يوقۇلىشى كىشىنى بەكمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. لېكىن شائىرنىڭ «نەزەر مۇپتىغا خەت» شېئىرى بۈگۈنگىچە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مۆھۈر كەبى ئېنىق ساقلىنىپ كەلمەكتە.

كۆپلىگەن ئىخلاسمەنلەر شائىرنىڭ «پۇل»، «شاھ پولۇ»، «مېۋىلەر جېدىلى»، «دوڭغاق»، «ھەزرەت» قاتار-

ئەڭلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

لىق داڭلىق ھەجۇيلىرىنىڭ بارلىققىنى، ئۇنى خەلق زامانـ
لاردىن بېرى ئوقۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.
ئىلىم سۆيگۈچى ئەۋلادلارنىڭ بۇ مەنىۋى بايلىقلارـ
نى داۋاملىق ئىزدىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز.

قارا باغ

بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرى بۇ يەردە باغـ
لىرىغا كۈن چۈشمەيدىغان بىر جۈۋازچى ئولتۇرىدىكەن.
بىر كۈنى ياغ تارتتۇرىدىغان بىر ئادەم بۇ جۈۋازچىنىڭ
ئۆيىنى تاپالماي بىرسىدىن سورىغانىكەن:
ـ ئەنە، ئاۋۇ كۆرۈنگەن قارا باغقا بارسىڭىز ئۆيى
شۇ يەردە، ـ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ
مەھەللىگە «قارا باغ» دەپ ئىسىم سىڭىپ قاپتۇ.
بۇ كەنتتە 1996 ـ يىل ئاخىرىسىدىكى سانلىق مەلۇـ
ماتتا ئۇچ مەھەللە، 282 ئائىلە، 1179 نوپۇس، 804.5 مو
تېرىلغۇ يەر بار.

ئالتۇنچى

بۇ جاي ئەسلىدە ماكلاي يېزىسىدىكى ئالتۇنچىكەنـ
تى بىلەن بىر گەۋدە ئىدى. بەھرام سۈيى ئۆستىگىدىن سۇ
ئىچىدىغان مەھەللىلىرى سۇغىرىشتىكى قىيىنچىلىقنى ئاـ
سانلاشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى بىلەن 1984 ـ يىلدىن باشلاپ
قاراقاش بازىرىغا تەۋە قىلىنىپ يەنىلا ئالتۇنچى دەپ ئاـ
تالدى. لېكىن بۇ جايدىكى كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى نا
ماز ئوقۇش، جەسەت دەپنە قىلىشلاردا ماكلاي يېزىسـ
نىڭ ئالتۇنچى كەنتىگە بارماقتا.

1996 - يىل ئاخىرىسىدا بۇ كەنتتە ئۇچ مەھەللە، 221 ئائىلە، 840 نوپۇس، 777.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

چوروقلا

بۇرۇن بۇ جايدا چوروق تېكىپ ساتىدىغان كىشىلەر جەمئى بولغانلىقتىن ئۇلارنىڭ مەھەللىسى چوروقلا دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىنچە بۇ ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قاپتۇ ①. تېرىدىن تېكىلىدىغان بۇ ئاياغ كىيىمنىڭ تاقىسى يوق بولۇپ، پۈتۈك، مېڭىشقا ئەپلىك بولغانلىقتىن ئەرلەر كىيىپلا قالماي، قىز - ئاياللارمۇ كىيەتتى. يەقەنقى 50 — 60 يىللىرىن بۇيان كىشىلەر چوروق كىيىمگەنلىكتىن بۇ ھۈنەرنىڭ بازىرى بولماي قالدى.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا تۆت مەھەللە، 243 ئائىلە، 1092 نوپۇس، 997.5مو تېرىلغۇ يەر بار.

بۇ كەنتتە ياغچى، چەكمەن، دوخۇ، قۇلاق، كاساك، ئاراق دەپ ئالتە مەھەللە بار. ياغچىلارنىڭ مەھەللىسى ياغچى، چەكمەن توقۇيدىغانلارنىڭ مەھەللىسى چەكمەن، كۆپ توخۇ باققانلارنىڭ مەھەللىسى توخۇ، كاساك ياسىغانلارنىڭ مەھەللىسى كاساك دەپ ئاتالغانىكەن. قۇلاق مەھەللىلىكلەر قۇلاقنى قۇلاققا يېقىپ پەس ئاۋازدا گەپلەشمەيدىكەن. ئاراق مەھەللىلىكلەر كىتاب ئاراقلىغاندەك شاراق - شۇرۇق سۆزلەشمەيدىكەن.

---

① خەلق ئارىسىدا «شامەشەرەپ ساپايى چېلىپ ئۆتكەندە بۇ جايدىكى چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەم قۇشقاچلاردەك چۇرۇقلىشىپ ئۇنىڭ كەينىگە كىرىۋاپتۇ. شامەشەرەپ تېرىكىپ «پەسرەك چۇرۇقلا» دېگەنلىكتىن بۇ يەرلىك نامى چۇرۇقلا بولۇپ قالغان» دېگەن گەپلەرمۇ تارقىلىپ يۈرمەكتە.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامىبرى

كۇدۇك

تەخمىنەن 200 يىللار ئىلگىرى بۇ جايدا سەيپۇل مولام دېگەن بىر ئادەم بار ئىكەن. ئۇنىڭغا دائىملا كۇدۇما ① چىققاچقا «كۇدۇم» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ. يىللار نىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلار غوللۇق بىر ئايمىلاقنى تەشكىل قىپتۇ ۋە «كۇدۇم» دېگەن سۆز «كۇدۇك» غا ئۆزگىرىپكەنت نامى بولۇپ قاپتۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە، بۇ يەرگە مۇسا دەرۋىش دېگەن بىر ئادەم كېلىپ، قاياقتىلا بارسا كىشىلەرنىڭ ئارقىسىدىن «گۇدۇك» لاشقانلىقىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كېتەر چېغىدا چاقچاق قىلىپ ئۇزاتقىلى چىققانلارغا مۇنداق دېگەنىكەن:

— مەن بۇ «گۇدۇك» مەھەللىسىگە يەنە كېلىمەن.

ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ كەنتنىڭ نامى «كۇدۇك» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

1996 - يىل ئاخىرىسىدا بۇ كەنتتە بەش مەھەللە، 299 ئائىلە، 1323 نوپۇس، 896 مو تېرىلغۇ يەر بار.

توۋەت ئېرىق

ئىلگىرى بۇ كەنتنى كېسىپ ئۆتىدىغان بىر ئېرىق بولۇپ، ئۇ توۋەت يېزىسىغا تۇتاشقاچقا «توۋەت ئېرىق» دەپ ئاتالغانىكەن. كېيىن، بۇ ئېرىقنىڭ رولى تۈگەپ تۈزلىنىپ كېتىپتۇ ۋە ئۇ يەرگە ئۆيلەر سېلىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئېرىق يوقىلىپ ئۇنىڭ ئىسمى كەنت نامى بولۇپ قاپتۇ.

---

① كۇدۇمبا — تولىراقى ئادەمنىڭ باش قىسمىغا پەيدا بولىدىغان ناھايىتى چوڭ قاپارتمىلىق جاراھەت.

توخۇ لەقەملىكلەر: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ تەخمىنەن بەشىنچى ياكى ئالتىنچى بوۋىسىنىڭ ئون بىر بالىسى بولۇپ، ئۇلار كۆندۈزى دائىم چوقۇشۇپ يىغلىشىپ يۈرىدىكەن. ئەمما، كەچلىكى ھەممىسى ئون - تىنسىز يىغلىپ كۆڭۈكتەك كىچىككىنە ئۆيدە جۇمبىقلىشىپ ياتىدىكەن. ئەنە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئۇلارغا توخۇ لەقىمى سىڭىپ قاپتۇ. ھازىر توخۇ لەقەملىكلەر 30 ئائىلىگە يەتتى.

1996 - يىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنتتە ئوچ مەھەللە، 169 ئائىلە، 766 نوپۇس، 646 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئاتباش

قاراقاش بازىرىدا قارا قاش دەريا سى بويىغا جايلاشقان «ئاتباش» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كەنت بار. نېمە ئۈچۈن «ئاتباش» دەپ ئاتالغانلىقى توغرىسىدا بۇنداق ئىككى خىل مەنبە بار. بىر خىلى: بۇ يەر يۇرت بولۇشتىن ئىلگىرى قاراقاشتىن ئاقسۇ، كۇچارغا قەغەز، يىپەك، قاشتېشى، گىلەم قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى توشۇيدىغان كارۋانلارغا ئۆلۈك ئاتنىڭ بېشى ئۇچراپتۇ. كارۋانلار ئاخشىمى قونالغۇدا توپلىنىپ پاراڭلىشىۋېتىپ ھېلىمۇ جايدا ئاتنىڭ بېشىنى كۆرگەنلىكىنى بىر - بىرىگە ئېيتىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر ئاتباش دەپ ئاتىلىپ قالغانمىكەن.

يەنە بىر خىلى: بۇرۇن بۇ يەردە تاز ئادەملەر جىق ئىكەن. بىر تېۋىپنىڭ مەسلىھىتى بىلەن بۇ تازلار كەلكۈن كەلگەندە لايسۇ بىلەن ھەر كۈنى كالىلىسىنى يۇيۇش

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامىبىرى

نى بىر نەچچە ھەپتە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. كاللىمىرى ئەتلەـ
نمپ چاچ ئۇنۇپتۇ. بۇلاردىن بىرسى قوشنا يۇرتتىكى بىرـ
سى بىلەن سوقۇشۇپ قاپتۇ، ئۇ كىشى كاللىسى ئەتلىنمپ
چاچ ئۇنگەن بۇ كىشىنى:
ــ چوڭ گەپ قىلماڭ ئەتباش تاز، ــ دەپ تىللىغانـ
كەن، ئەتراپتىكىلەر كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ
مەھەللىلىكلەرگە «ئەتباش» دەپ لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.
مەھەللىمۇ شۇ نام بىلەن ئاتىلىپتۇ. يىللار نىڭ ئۆتۈشى
بىلەن «ئەتباش» دېگەن سۆز كىشىلەرنىڭ تىلىدا «ئاتـ
باش» قا ئۆزگىرىپ قاپتۇ.
1996ـيىل ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتتا بۇ كەنتتە تۆت
مەھەللە، 219 ئائىلە، 1033 نوپۇس، 933 مو تېرىلغۇ يەر بار.

يېڭىشەھەر

1919ـ يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغانـ
دىن كېيىن، ئامبالنىڭ تۇڭچىسى (تەرجىمانى) يېڭىيەرـ
لىك توختىبەگ ھاجىم يەر تاللاپ شەھەر ئەتراپىنى كۆـ
رۈپ چىققاندىن كېيىن «ئورنى ئېگىز، كەلكۈن ياكى يار
سۈيى بېسىپ كېتمەس خەۋپىدىن خالى» دەپ قاراپ، ھازىرـ
قى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسى
ئورنىدا ئامبال يامۇل سالدۇرغانىكەن (بۇ جاي گۇڭـغوـ
جىلارنىڭ ۋەخپە يېرى ئىكەن) ھازىر سالاھىيەت گۇۋاھنـ
ىمىسى بېجىرىلىۋاتقان بىر قەۋەتلىك ئىشخانىلار ئەينى
يىللاردىكى ئامبال يامۇلىنىڭ نىشانىسىدۇر. بىر نەچچە
يىلدىن كېيىن ئامبال يامۇلىنىڭ غەرب تەرىپىگە يانداشـ
تۇرۇپ ساقچى ئىدارىسى سېلىنغان بولۇپ، بۇ ئىككى ئورـ
گانىنىڭ دەرۋازىسى جەنۇبقا قارايدىكەن. ھازىرقى ئاـ

دۇراخمان هاجمىنىڭ ئۆيىدىن دورا باشقۇرۇش شىركىتى-
نىڭ ئالدىنچە چوڭقۇر سازلىق - پاتقاقلىق بولۇپ، توخ-
تىمەي هاجىم ئامبالغا ۋەكالىتەن هاشار سېلىپ توپايۆتە-
كەپ تىندۇرۇپ ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىدىن جەنۇبقا قا-
رىتىپ يول ئالغانىكەن. 1930-يىللىرى بۇيولداسەككىز-ئون
ئائىلىلىك خەنزۇ ئورۇنلىشىپ گۆرۈكەشلىك، تاماكا-ها-
راق، گازىر - پۇرچاق سېتىش بىلەن شۇغۇللانغانىكەن.
كېيىنچە هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى ئىزدەيدىغان كىشىلەر-
نىڭ، ئاشخانا، ئاۋايخانا... لارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ،
بۇ كوچا يىلدىن - يىلغا ئاۋاتلىشىپ 1940- يىللىرىغا
كەلگەندە يېڭىشەھەر دەپ ئاتالدى. 1950- يىلدىن كېيىن
سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، سودا شىركىتى، پوچ-
تىخانا، باج ئىدارىسى، بانكا، دورا شىركىتى، رادىئو
ئۇزېلى قاتارلىق ئورگانلار ئورۇنلىشىپ بۇ كوچا تېخىمۇ
ئاۋاتلىشىپ كەتتى. 1965-يىلدىن بۇيان بۇيولدىكى ئىدارە-
ئورگانلارنىڭ كۆپچىلىكى هازىرقى ئورنىغا يۆتكىلىپ قا-
راقاش ناهىيىسىنىڭ يەكشەنبە بازىرى بۇ كوچىدا قە-
زىيدىغان بولدى (بۇ بازار 1980- يىلدىن كېيىن هازىر-
قى ئورنىغا يۆتكەلدى). هازىر بۇ كوچىنىڭ ئىككى تە-
رىپىگە كىشىلەر ئۆي سېلىپ يەنىلا ئاۋات قىياپىتىنى
ساقلاپ قالدى.

ئامبال يامۇلىنىڭ ئورنى كېيىن تۆگگان، شېكىش-
سەي، گومىنداڭ دەۋرلىرىدە ناهىيىلىك هاكىمىيەت ئور-
گىنى بولدى، 1950- يىلدىن 1966- يىلغىچە ناهىيىلىك
خەلق كومىتېتى ئورگىنى بولدى. شۇ يىلى ناهىيىلىك
ج خ ئىدارىسىنىڭ دەرۋازىسى غەربكە، ناهىيىلىك خەلق
كومىتېتى هازىرقى ئورنىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، ج خ ئە-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

دارىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى داۋانغا ئابدۇلئەزىز قارىدىم، ئەزىز ئاخۇنلار ئۆيى سېلىپ يول توسالدى.

تېخىتىبەگ ھاجىم 1925- يىلدىن كېيىن ھازىرقى ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ يېنىدىكى سېمونت يۇتمىنىڭ ئورنىدا «ئامبال ئازمىسى» قۇرۇپ، ئامبال يامۇلىنىڭ ئىچىگە قىش - ياز سۇ ئاقىدىغان بولغانلىكەن، كېيىنكى يىلى بۇ ئېرىق يار كېتىپ ئۇلۇغ سۇ ھازىرقى يەكشەنبە بازارنىڭ غەربىدىن ج خ ئىدارىسىنىڭ كەينىگىچە چوڭقۇر ئويۇپ ئاققانلىكەن. بۇ چوڭقۇر ئۆزەنلىك ئىز - نىشانىسى ھازىرمۇ بار. 1960- يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك نېفىت شىركىتى، قول - سانائەت بىرلەشمىسى، 3- باشلانغۇچ مەكتەپ، ئاپتوموبىل ئەترىتى، تۇرلۇك ماللارشىركىتىنىڭ ئىككى چوڭ دۇكىنى قاتارلىق ئورگانلار بۇكەنتىنىڭ تەۋەلىكىدە سېلىندى. مەملىكەت بويىچە 300 مەدەنىيەتلىك بازار، شىنجاڭ بويىچە ئون مەدەنىيەتلىك بازارنىڭ بىرسى — يەكشەنبە بازار بۇكەنتىنىڭ دائىرىسىدە قىزىماقتا.

بۇكەنتە 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدا تۆت مەھەللە، 284 ئائىلە، 1235 نوپۇس، 750 مو تېرىلغۇ يەر بار.

جەمئىيەتنى سازايى قىلىش

1968- يىلى «ماۋجۇشىغا سادىق بولۇش» ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ئەتىگەندە ماۋجۇشىنىڭ سۆزىتى ئالدىدا «ساداقەت ئۇسسۇلى» ئويناش، «ساداقەت ناخشىسى» ئوقۇش، كەچتە بىر كۈنلۈك ئىشتىن ماۋجۇشىنىڭ سۆزىتىگە دوكلات قىلىش — «ساداقەتنىڭ كونكرېت ئىپادىسى» ئىدى. ھەربىي قىسىملاردىكى ئوفېتسىر - ئەسكەرلەر، كان، زاۋۇتلاردىكى ئىشچىلار، يېزىلاردىكى دېھقانلار، ئوقۇتقۇچى-

ئوقۇغۇچىلار تولۇق قاتنىشىشى كېرەك ئىدى. «ساداقە ناخشىسى» دا:

«قەدىردان ماۋجۇشى قەلبىمىزدىكى قىزىل قۇياش،
سىزگە ئېيتار يۈرەك سۆزىمىز شۇنچە كۆپ بىزنىڭ.
كۈيلەپ سىزنى تۇغمەس ناخشىمىز بىزنىڭ،
كۈيلەپ سىزنى زور ھاياجاندا،
باقار ئىللىق چىرايلار قىزىل قۇياشقا،
بىز سىز ئاتىمىزغا چەكسىز ئۇزۇن-
چەكسىز ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز»
دېگەنگە ئوخشاش مىسرالار بار ئىدى.

شۇ يىلى 11- ئاينىڭ بىر كۈنى ئەتىگەندە 13-دادۇي (يېڭىشەھەر كەنت) نىڭ 1- شياۋدۇيىدىكى دېھقانلار «ساداقەت ئۇسسۇلى» ئويناش ئالدىدا شياۋدۇيجاڭ (ئەترەت باشلىقى) توختاخۇن يوقلىما قىلىپ مەمتىمىننىڭ كەلمىگەنلىكىنى بىلدى. ھاشىخان دېگەن ئايال توختاخۇننىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنى ئويغاتتى. (ئۇ دادىسى كېسەلدە، ئۆكىسى ئەلەم كۆرىشىدە ئۆلۈپ كەتكەن يالغۇز ئوغۇل ئىدى.) مەمتىمىن ھازىرلا بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى. توختاخۇن ھاشىخاننىڭ يالغۇز قايتىپ كېلىشۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

— نېمانداق مەمتىمىننى بىللە ئېلىپ كەلمەيدىگىزا! كەينىگىزگە قايتىپ دەرھال ئۇنى بىللە ئېلىپ كېلىڭ، — دېدى. ھاشىخان مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ:

— تېز بولۇڭ، شياۋدۇيجاڭ ئاچچىقلاپ قالدى، — دېدى. مەمتىمىن:

— كېيىمىمنى كىيىۋاتىمەن، ھازىرلا باراي، توختا-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خۇن مەن بىلەنلا قاپتىغۇ؟- دېدى. ھاشىخان توختاخۇن-
نىڭ يېنىغا كېلىپ گەپتىن-گەپ تۇغدۇرۇپ:
— مەن توختاخۇننىڭ × نى بىر نېمە قىلمىدىم. مەن
بارمىساممۇ ناخشىسىنى ئوقۇۋەرسۇن دېدى،- دېگەن گەپنى
ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا مەمتىمىن يېتىپ كەلدى. توختا-
خۇن مەمتىمىنگە :
— نېمىشقا شۇنداق دېدىڭ؟- دەپ ۋارقىراپ دېۋەي-
لەپ كەلدى. مەمتىمىن ئۇنداق دېمىگەنلىكىنى دەپ تۇر-
سىمۇ توختاخۇن ئۇنىڭ ياقىسىنى بوغۇپ:
— ئاشۇ گېپىڭنى مېنىڭ ئالدىمدا يەنە بىر قېتىم
دېگىنە،- دەپ ۋارقىراپ ئون سەككىز ياشلىق مەمتىمىنى
ئاستىغا بېسىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. مەمتىمىن مۇشتقا چى-
داياللماي، «توۋا قىلدىم» دېگەن مەنادا «ماۋجۇشى ياشى-
سۇن» دەپ ۋارقىرىدى. لېكىن توختاخۇن ئۇنى ئۇرۇۋەردى.
مەمتىمىن جان ئاچچىقىدا يانچۇقىدىكى پىچاقنى ئېلىپ
ئۆزىنى بېسىپ تۇرغان توختاخۇننىڭ بوينىغا تىقتى. پى-
چاق ئىتتىك بولغاچقا توختاخۇننىڭ بويۇن تومۇرىدىن
قان ئېتىلىپ چىقىپ شۇ يەردىلا جان ئۈزدى.
«سادىق بولۇشقا قارشىلىق كۆرسەتكەن قاتىل، نەق
ئەكسىلىنقىلابچى» مەمتىمىن دەرھال تۇرمىگە قامالدى.
ئىنقىلابىي ئامما (ئاساسلىقى توختاخۇننىڭ تۇغقانلىرى
ۋە يېقىنلىرى) ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدا-
رىسىغا كېلىپ مەمتىمىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ پرولېتارىيات
دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلىشنى تە-
لەپ قىلىشتى. ئايرىم كامىرغا سولاپ قويۇلغان مەمتىمىن
بۇ غەزەپتىن خەۋەر تېپىپ قورقۇپ كەتتى. چاپىنىنى يىر-
تىپ يىپ ئېشىپ كامىرنىڭ ئىچىدە ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى.

ھازىرقى ناھىيىلىك تۈرلى ماللار شىركىتىنىڭ ئۇ-
نېۋىرسال ماگىزىنىنىڭ ئورنى ئەسلىدە ئېگىز مازارلىق
ئىدى. 1966- يىلى يازدا لاي ئېقىتىپ تۈزلەندى. 1967-
يىلدىن باشلاپ بۇ جاي ناھىيە بويىچە چوڭ يىغىن مەي-
دانى بولدى. يىغىن سەھنىسىنىڭ ئالدىدىكى لوزۇنكا-
پلاكات ئېسىلىدىغان دار شەكىللىك ياغاچ قۇرۇلما ئاشۇ
كۈنى دارنىڭ ئۆزىلا بولدى. ناھىيىلىك جامائەت خەۋپ-
سىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سىدىق كېرىم سەھنىدە
مەمتىمىننىڭ جىنايىتىنى ئوقۇدى ۋە «جىنايىتىدىن قور-
قۇپ ئۆلۈۋالغان نەق ئەكسىلئىنقىلابچى دارغا ئېسىلسۇن»
دەپ ھۆكۈم ئېلان قىلدى. مەمتىمىننىڭ بوينىغا سېلىنغان
سىرتماق تارتىلىپ جەسەت تۆت مېتر ئېگىزلىگەندە ئار-
غامچا ئۈزۈلۈپ كېتىپ جەسەت يەرگە چۈشۈپ كەتتى. مەي-
دانغا يىغىلغانلار ئىككى مىڭدىن ئارتۇق كىشى بولۇپ، ھېچكىم-
نىڭ يىغلىشىغا ياكى كۈلۈشىگە «رۇخسەت يوق» ئىدى.
ھېيت قاسىم، باھاۋۇدۇن، ئەمەتجان، تۇرسۇننىياز دودەن
قاتارلىق يەتتە ئۇنسۇر بۇيرۇققا بىنائەن جەسەتنى شە-
ھەر رەستىلىرىدە سۆرەپ سازايى قىلدى. جەسەت تاشتىن-
تاشقا سوقۇلۇپ كىيىملەر جۇل - جۇل بولۇپ كەتتى. «ئىن-
قىلابىي ئامما» ۋەكىللىرى «ئۇنسۇر» لارغا:

— تېز يۈگۈرۈپ سۆرىگىن، - دەپ ھەيۋە قىلاتتى. ئۇ-
لاردىن بىرسى تېز ماڭمىدى دەپ ھېيت قاسىمنىڭ پۇتىغا
نەيزە سانجىدى. ئابدۇقادىر بەردى يولبويى جەسەتنى چوڭ
تاياق بىلەن ئۇرۇپ «ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ غەزەپ - نەپ-
رىتى» نى نامايان قىلىپ ماڭدى. ئۇنسۇرلار جەسەتنى
سۆرەپ شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى ئايلاندۇرۇپ بولغاندىن
كېيىن، دەريا بويىغا سۆرەپ چىقتى. «ئىنقىلابىي ئامما»

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ۆەكللىرى جەسەتنىڭ بويىنىنى سۆگەتنىڭ ئاچسىغا ئې-
سىپ ئاستىغا پاخال‌دۆڭلەپ بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇۋەت-
تى. جەسەتنىڭ پۈرىقى ئەتراپنى بىر ئالدى. كۆيۈپ قا-
ردىاپ كەتكەن جەسەتنى دەريا بويىغا كۆمۈپ قويۇشتى.

داغلىق كومپوزىتور — نۇرمۇھەممەت سابىت

ئىجادكار خەلقىمىز نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا
يارىتقان ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە يۈرەك قېنى سىڭ-
گەن بىباھا بايلىق، جاھان مۇزىكا خەزىنىسىدىكى مۆجە-
زە «12 مۇقام» مىلودىيىسىنىڭ نەپىسلىكى، قۇرۇلمىسىنىڭ
مۇكەممەللىكى، ھەجىمىنىڭ زورلىقى، ھەر قايسى بۆلەك-
لىرى بىلەن ھەر قايسى فىسىملىرىنىڭ ئورگانىك بىر-
كىشى قاتارلىق جەھەتلەردە يۈكسەك ئىلمىيلىكنى نامايان
قىلىپ كەلمەكتە.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىزگە قالدۇرغان بۇ تەڭداشسىز
مۇزىكا قامۇسىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈش كومپوزىتورلىرىمىز-
نىڭ كۆپ يىللىق ئەجرى ئىدى. بۇ ئارزۇ ئاخىر كومپو-
زىتور نۇر مۇھەممەت سايىتنىڭ جاپالىق ئەجرىدە ئەمەل-
گە ئاشتى.

1990- يىلى جۇشقۇن ھاياتىي كۆچكە تولغان تاغلىق
شەھىرىمىز ئۇرۇمچىدىكى ھەيۋەتلىك «خەلق» تىياتىرخانىسى-
دا غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە، ئاپتونوم رايون
بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تەڭرىتاغدا كۆز» مۇزىكا كېچىلىكى-
دە «چەبىيات مۇقامى» ئاساسىدا سىمفونىيىلەشتۈرۈلگەن
«چەبىيات مۇقامى» سىمفونىيىسى تۇنجى قېتىم ئۇيە-
غۇر ئوركېستىرى تەرىپىدىن ئورۇندالغاندا پۈتكۈل مەي-
دانىنى ھەيۋەتلىك ئالقىش ساداسى لەرزىگە سالدى.

كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان بۇ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى بىر يېڭىلىق بولۇپلا قالماي ، بەلكى ئۇيغۇر «12 مۇقام» نى سىمفونىيىلەشتۈرۈش ، ئۇنى مۇكەممەل ، ئىلمىي مۇزىكا سىستېمىسى سۈپىتىدە خەلقئارا يۇزلەندۈرۈشنىڭ يولىنى ئاچتى.

شۇنداق ، بۇ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشى ئۇيغۇر مۇزىكا ئىجادىيىتىنىڭ يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىرگەنلىكىنى نامايان قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن زامانىمىزدىكى ئاتاقلىق كومپوزىتورىمىز نۇرمۇھەممەت سايىتنىڭ تالاي جاپالىق ئەجرى ۋە يۈرەك قېنى سەرپ بولدى. ئۇنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئۈندىگەن نەرسە نېمە؟ ئۇ ئەلۋەتتە ئۆز خەلقىگە ، سەنئەتكە بولغان چەكسىز مۇھەببەت ، ۋىجدانىي ، ھالال كەسپىي مەجبۇرىيەت!

ناھىيىمىز قاراقاش ۋادىسىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن ، بالىلىقتىدىن باشلاپ مۇزىكىغا زور ئىشتىياق باغلىغان نۇرمۇھەممەت 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ ، شىنجاڭ داشۆگە ئوقۇشقا كىرىپ ، نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتە ئۆز ئاساسىنى پۇختىلىدى ۋە ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ ، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە تەقسىم قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئاتقا جەڭگاھ تېپىلدى. ئۇ ئىشلىگەن تۇنجى مۇزىكا «ئۇلۇغ بېيجىڭ» تېزلا كەڭ تارقىلىپ ، ھەتتا پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياقتۇرۇپ ئاڭلايدىغان ئەسەرگە ئايلاندى. ئۇنىڭ «بۇلاق بېشىدا» ، «قوغۇن تاتلىق ، دىلدا شادلىق» ، «مۇز تاغدىكى ئوت» ، «گۈل ئىشتىدا» قاتارلىق نۇرغۇن ئەسەرلىرى مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەكلەردە ئارقا - ئارقىدىن مۇكاپاتلارغا ئېرىشىپ ، خەلقىمىز ياقتۇ-

ئەڭلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

رۇپ ئاڭلايدىغان نادىر كۈيلەرگە، مىللىتىمىزنىڭ مۇزىكا خەزىنىسىدىكى بىباھا بايلىققا ئايلاندى.

1986 - يىلى «تەڭرىتاغ ساداسى» مۇزىكا كۆرىكىدە ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تۆت قىسىملىق ناخشىلىق داستان «تەڭرىتاغ قوشىقى» ئەينى چاغدا مۇزىكا ئىجادىيىتىدىكى بىر يۈكسىلىش، سىمفونىيىلىككە تاشلانغان بىر قەدەم ئىدى. چۈنكى، بۇ ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى كومپوزىتور نۇرمۇھەممەت سايىتنىڭ قەلبىدە سىمفونىيە ئىجادىيىتىگە بولغان ئىشتىياق ۋە ئىشەنچنى يېلىنجاتتى. شاڭخەي سىمفونىك ئوركېستىر ئۆمىكىگە ئوقۇشقا بېرىپ، تۇنجى ئۇيغۇر دىرىژور بولۇپ يېتىشكەن نۇرمۇھەممەت ئىككى يىللىق ئوقۇش جەريانىدا سىمفونىيە ئىجاد قىلىشنى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈپ، ئۇنى زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈش، خەلقئارا سەھنىلەرگە ئېلىپ چىقىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى. ئۇ ئۆگىنىشنى تاماملاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىجادىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش بىلەن بىللە ئۆز ئويىنى يەنى ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى سىمفونىيىلەشتۈرۈش ئارزۇسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. قانچىلىغان كېچىلەرنىڭ، دەم ئېلىش، ھېيت - بايرام كۈنلىرىنىڭ تىنىمسىز ئىزدىنىش، ئىجادىيەت، تەتقىقات بىلەن ئۆتكىنىنى ئۇ ئۆزىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. ئۇيقۇسىزلىق، ھارغىنلىق ئۇنى يىقىتالمىدى. نىھايەت، «چەبىيات مۇقامى» ئاساسىدا ئىشلەنگەن «چەبىيات مۇقامى سىمفونىيىسى» مەيدانغا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر مۇزىكا ئىجادىيىتىدە يېڭى پەللە يارىتىلىپلا قالماستىن، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۈرۈشنىڭ يېڭى يولى ئېچىلدى.

ئۇنىڭ تەتقىقات مېۋىلىرى «ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ مىلودىيە ئالاھىدىلىكلىرى» ناملىق كىتابى مۇقام تەتقىقاتى ئۈچۈن، «ناخشا ئىجادىيىتى ھەققىدە» ناملىق كىتابى ئىجادىيەت ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن ياخشى قوللانمىغا ئايلاندى.

— مەن قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلار بار، — دەيدۇ ئۇ ئۆزى ھەققىدە توختىلىپ، — خەلقىم، پارتىيە — ھۆكۈمەت مېنىڭ خىزمىتىمنى يۇقىرى باھالىدى. ئاپتونوم رايون بويىچە 1 — دەرىجىلىك پەن — تېخنىكا مۇكاپاتىغا، شىنجاڭنى ئېچىش ئالتۇن مۇكاپاتىغا، مەدەنىيەت مىنىسترلىكى تەرىپىدىن مەدەنىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتىم. بۇلار، ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى قەرزدارلىق تۇيغۇمنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ. مېنى تىنماي ئىزدىنىشكە، ئىجاد قىلىشقا ئۈندەيدۇ...

شۇنداق، قاراقاش دىيارىمىزدا تۇغۇلۇپ، بىپايان ئۇيغۇر ئاسمىنىدا يۇلتۇز بولۇپچاقناۋاتقان بۇ تۆھپىكار كومپوزىتوردىن ۋەتەن، خەلق يېڭى — يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىشنى ئۈمىد قىلىدۇ.

كونىشەھەر

پېشقەدەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، خوتەنگە سېپىل سېلىنىشتىن بىر خانلىق ۋاقتى بۇرۇن قاراقاشتا سېپىل سېلىنغانىكەن. خوتەننىڭ باش ئەمەلدارىغا ۋەكالىتەن قاراقاشنى باشقۇرۇدىغان كىشى ئوردىنى قوغداش ئۈچۈن بىر يېرىم كىلومېتر دائىرىدە ياساتقان بۇ سېپىلنىڭ تۆت دەرۋازىسى بار ئىكەن. بۇ سېپىل ۋە دەرۋازىلارنىڭ ئىز — نىشانىسى 1930 — يىللىرىغىچە ساقلانغان بولۇپ، چوقۇر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

كوچمنىڭ غەربىدىكى ئېگىزلىكنى ياشانغان كىشىلەر ھازىرمۇ سېپىل ياقىسى دەپ ئاتايدۇ.

بىر نەچچە ئون يىلدىن كېيىن بەھرام سۈيى ئۆستەڭنىڭ ھازىرقى ناھىيىلىك كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە كۆرۈش پونكىتىنىڭ ئۇدۇلىدىكى يېرىگە «شەھەر ئازمەسى» سېپىنىپ سېپىل ئىچىگە يىلمۇيى سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان بولغانىكەن.

1929 - يىلى مەمەتنىياز ئەلەم (مىلىك ھەزرىتىم) قاراقاشتا ئىسلام قوزغىلىڭىنى غەلىبىگە ئېرىشتۈرگەندىن كېيىن بۇ ئوردىدا تۇرغان ھەم 1932 - يىلى خوتەنگە بۇ ئوردىدىن يۈرۈش قىلغانىكەن.

قاراقاشنىڭ تارىختىن بۇيانقى شەرئىەت مەھكىمىلىرىمۇ (مەسىلەن: مەھەممەتئەيسا قازى كالان سالغان چىنباغ مەدرىسى (مەھكىمىمۇ مەدرىسىنىڭ ئىچىدە)، مەھەممەتنىياز ئەلەم 1927 - يىلى ھازىرقى ناھىيىلىك مېيمىلار پاراڭلىق مەركىزىنىڭ ئورنىدا سالدۇرغان شەرئىەت مەھكىمىسى، قۇربانىنىياز ئەلەم 1943 - يىلى ھازىرقى كەنت كومىتېتى ئىشخانىلىرىنىڭ ئورنىدا سالغان شەرئىەت مەھكىمىسى قاتارلىقلار) بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە بولغانىكەن.

يېپ بازىرى، كالا بازىرى، ئاتار بازىرى، يېڭاق بازىرى، ئۆتۈك بازىرى قاتارلىق مەھەللىلەرنىڭ نامىددىلا قاراقاشنىڭ 1960 - يىللىرىدىن بۇرۇنقى چوڭ بازىرى بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە بولغانلىقىنى چۈشىنىشكە ئاسان بولىدۇ.

1930 - يىلى بۇ كەنتنى مەركەز قىلغان، يېڭىشەھەر ۋە تاناپەپشى كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قاراقاش

شەھىرىدىكى يەتتە مەسچىت، يەتتە كۆل 1950- يىلىغا كەلگەندە 24 مەسچىت، 24 كۆلگە كۆپەيگەنىكەن.

1940 - يىلى يېڭىشەھەر پەيدا بولغاندىن كېيىن، بۇ جايلار كونىشەھەر دەپ ئاتالدى.

1960 - يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى، يېمەك - ئىچمەك شىركىتى، باج ئىدارىسى، تەپتىش مەھكىمىسى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى قاتارلىق ئورگانلار بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدە سېلىندى. ناھىيە بويىچە ئەڭ چوڭ يېڭى جەمە («قاراقاش ناھىيىسىنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (1 - قىسىم) دا تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلدى) بىلەن ھەر كۈنى قىزىپ تۇرىدىغان چىنىباغ بازىرى بۇ كەنتنىڭ تەۋەلىكىدىدۇر.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 400 ئائىلە، 2038 نوپۇس، 1387.5 موتېرىلغۇيەربار -

تانايبېشى

«شەھەر ئازمىسى» سېلىنىپ 100 يىلغىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، بەھرام سۈيى ئۆستىڭىنىڭ ھازىرقى ناھىيىلىك چارۋا مال دوختۇرخانىسىنىڭ غەرب تەرىپىدىن يار كەتكەن سۇ شەرق تەرەپكە ئېقىپ سۇ ئاققان ئېرىقنى ئۈزۈۋەتكەنىكەن. ئويۇلۇپ كەتكەن جايغا يۇتما قوغاچ كۆمۈلۈپ سۇ ئۆتكۈزۈلگەن بولسىمۇ، يۇتما راۋان بولمىغانلىقتىن ئون قەدەم ئۇزۇنلۇقتىكى كاناي بىلەن ئېگىزلىكتىكى ئېرىق تۇتاشتۇرۇلغانىكەن. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ مەھەللە تانايبېشى دەپ ئاتالغانىكەن. 1950- يىللىرى خوتەننىڭ بۇرزان دېگەن يېرىدىن تۇرسۇنكام ئىسىملىك كىشىنى سېپىل ئىچىدىكى كۆللەرگە سۇ باش-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

لايدىغان مەخسۇس ۋەزىپىگە تەيىنلىگەنلىكتىن كىشىلەر ئۇ-
نى «تۇرسۇنكام كۆلچى» دەپ چاقىرىشقا نىكەن.

ئەسلىدىكى ياغاچ تاناي 1970 - يىلى تۆمۈر تانا-
غا ئالماشتۇرۇلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن تۈرۈبا سۈيى
ئىچىش شارائىتى يارىتىلغانلىقتىن ئېرىق ۋە كۆللەرنىڭ
تېمياجسىز بولۇپ، تاناي ئېلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، تانا-
يىشى دېگەن ئاتالغۇ كەنتنىڭ نامى بولۇپ قالدى. داڭ-
لىق مۇقامچى ئايىمخان ھاجى تانايىنىڭ يېنىدىكى مە-
ھەللىدە تۇغۇلۇپ ياشاپ ئۆتكەنىكەن①.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كەنتتە ئۇچ مەھەللە ،
198 ئائىلە، 1115 نوپۇس، 582 مو تېرىلغۇ يەر بار. بۇ
كەنتتىكى كىشىلەرنىڭ كەرىمى ناۋايىلىق، ئاشپەزلىك،
لەگمەنچىلىك، سەيچىلىك، قاسساپلىق، زاسۇيچىلىك قا-
تارلىق ھۈنەرلەردىن كېلىدۇ.

ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسى، 1 - باش-
لانغۇچ مەكتەپ، سودا - سانائەت بانكىسى، خەلق دوخ-
تۇرخانىسى، 2 - ئوتتۇرا (خەنزۇ) مەكتەپ، مەدەنىيەت
يۇرتى، مائارىپ ئىدارىسى، كىنو - تېياتىرخانا، مال‌دوخ-
تۇرخانا، سەنئەت‌ئۆمىكى، كېسەللىكلەردىن ساقلىنىش‌پون-
كىتى، مىللىي بالىلار يەسلىسى، قورالللىق‌بۆلۈم، 3 - ئوت-
تۇرا مەكتەپ، خەنزۇ بالىلار يەسلىسى، 2 - باشلانغۇچ
(خەنزۇ) مەكتەپ، تەمىنات-سودا كوپېراتىپ، ناھىيىلىك
پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، پوچتا - تېلېگراف
ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، يېمەكچىلىك فابرىكىسى قا-
تارلىق ئىداره - ئورگانلار 1960 - يىلىدىن باشلاپ مۇشۇ
كەنت تەۋەلىكىدە سېلىندى.

① «قارا قاش تارىخ ماتېرىياللىرى» (1 - قىسىم) غا قارالسۇن

چۇقۇر كوچا

تەخمىنەن 250 يىل بۇرۇن قۇملۇق (ھازىرقى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۆمىنىڭ ۋە ناھىيىلىك چاي - چارۋا شىركىتىنىڭ ئەسلى ئورنى) تا ئولتۇرۇشلۇق قاسىم ھاجىم دېگەن كىشىنىڭ دەڭلىرىدىكى بىر نەچچە ھۇجرىدا سەككىز - ئون تىلەمچى - قەلەندەر يىغىلىپ قالغانىكەن. قاسىم ھاجىم بۇلاردىن نومۇس قىلىپ، ئىلگىرى يار كەتكەن، سۇ ئاققاندا ئويۇلۇپ ھاسىل بولغان چوقۇر كوچىغا كۆچۈرۈۋېتىپتۇ. بۇ كىشىلەر ئىككى تەرىپى ئالتە - يەتتە مېتر ئېگىز بۇ كوچىدا دەسلەپتە گەمە كولاپ، كېيىنچە ئۆي سېلىپ ماكانلاشقانلىقتىن بۇ كوچا «قەلەندەرخانا» دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ كىشىلەر بىر جەمەتلىك ئەمەس، ئالەمنىڭ ھەممەيېرىدىن (مەسىلەن: خانئېرىقنىڭ يوقاقۇن دېگەن يېرىدىن خوراز لەقەملىك تۇداخۇن، لاغاي لەقەملىك ئاۋۇت ئاخۇن، ئاقساراينىڭ قاراساقال دېگەن يېرىدىن پاكار لەقەملىك تۇرسۇن ئاخۇنۇم، ئۇزۇنئېرىق دېگەن جايدىن غازى ئاخۇن سوپى، توقاچلا دېگەن جايدىن قاق لەقەملىك دەييارى ھاجىم ۋە باشقىلار) كەلگەن بولغاچقا، ئۆز ئارا ئىناق ئۆتمەي داۋاملىق جاڭجاللىشىدىكەن. بۇ توغرىدا بۇنداق بىر لەتىپە تارقالغانىكەن: خوتەنلىك ئىككى كىشى گەپ تالىشىپ بىرى يەنە بىرىگە:

— ھازىر قەلەندەرخانىغا دەل جەڭگى - جېدەل ئۈستىگە بارىمىز، - دەپتۇ. يەنە بىر كىشى:

— ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. ھەمىشە جېدەل - ماغرا بولۇپ تۇرىدىغان مەھەللە دۇنيادا يوق، - دەپتۇ.

— ئەمىسە ئىككىمىز قول باغلىشايلى. سوقۇشۇش ئۈستىگە بارساق سىلىنىڭ مىنگەن ئاتلىرى مېنىڭ بول-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سۇن، تەنچ - خاتىرجەملىك ئۈستىگە بارساق مېنىڭ مەن-
گەن ئېتىم سىلىنىڭ بولسۇن.
— ماقۇل.
بۇ ئىككى كىشى ئاتقا مىنىپ ئاخشىمى يولغا چىقىپ-
تۇ. بىر كېچە مېڭىپ تاڭ يورۇشقا ئاز قالغاندا قەلەن-
دەرخانىغا كەپتۇ. قارىسا ئىككى ئاسلىلىك كىشىلەر قې-
رى - ياش، ئەر - ئايال ھەممىسى كوچىغا چىقىپ ئىنى-
سانلىك ئاغزىدىن چىقىشقا تېگىشلىك بولمىغان ئەسەبىي
سۆزلەر بىلەن تىللىشىپ سوقۇشۇپتىپتۇ. بۇ ماجرانى كۆ-
رۈپ «ئۇنداق بولۇشى ناتايىن» دېگەن كىشى يېگىلىپ ئې-
تىنى «چوقۇم جېدەل ئۈستىگە بارىمىز» دېگەن كىشىگە
بېرىپتۇ.
40 — 50 يىلدىن بۇيان بۇ كوچىدا ئاتا - بوۋىلىرى
تىلەمچىلىك قىلىمغان كىشىلەرمۇ ئولتۇراقلاشقانلىقى،
تىلەمچىلەر ئۆلۈپ تۈگەپ، بالا - چاقىلىرى توغرا ، ھا-
لال ھۇنەر - كەسىپلەر بىلەن تۇرمۇشىنى ياخشىلىغانلىقى
ئۈچۈن، «قەلەندەرخانا» دېگەن ھاقارەتلىك نام ئىستېمال-
دىن قېلىپ، چوڭقۇر كوچا دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. ھازىر
بۇ كوچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 800 مېتىردىن، ئولتۇراقلاشقان ئا-
ئىلە 80 دىن ئاشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە نەچچە يۈز مىڭ
يۇەنلىك پۇلى ۋە مال - مۈلۈككە ئىگە بايلارمۇ بار.

ئايدىڭكۆل

بۇ كۆلنىڭ قاچان كولانغانلىقىنى بىلىدىغان كى-
شىلەر يوق. بۇ كۆل «شەھەر ئازمىسى» سېلىنىشتىنمۇ بۇ-
رۇنلا بار ئىكەن. 1950 - يىللىرى بۇ كۆلنىڭ ئەتراپى-
دىكى چوڭ تېرەكلەرنى كونىشەھەر كەنتى تەۋەلىكىدىكى

كالا بازىرى مەھەللەسىنىڭ ئادەملىرى كېسىپ كەتكەن-لىكىگە قارىغاندا بۇ كۆلنى شۇ كىشىلەرنىڭ ئەجدادلىرى قازغانلىقىنى مۇقەددەشقا بولىدۇ. 40 يىل ئىلگىرى بۇ كۆلنىڭ سۇ يۈزى تۆت مو كۆلەمدە بولۇپ قىشمۇ - ياز سۇ ئۈزۈلۈپ قالمايتتى. ناۋادا سۇيى تۈگەپ قالسا كىشىلەر سېغىز كولىۋالاتتى، 1960 - يىللاردىن كېيىن ئۆي سېلىش ئېھتىياجى بىلەن بۇ كۆل يىلمۇ - يىل كىچىكلەپ، 1994 - يىلىغا كەلگەندە ئىككى ئاپتوموبىل تۇرغۇدەك ئاخىرقى بۆلىكىمۇ ئەخلەت - سۈپرۈندە بىلەن تولۇپ، ئايدىڭكۆل-نىڭ ئىزى تامامەن يوقالدى.

جاشقان كوچىسى

ئاۋلا غوجىكام دېگەن كىشى ئاتا - بوۋىلىرىدىن تار-تىپ ئولتۇراقلاشقان بۇ كوچا ئۇلارنىڭ لەقەمىي بىلەن «چاشقان كوچىسى» دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ كوچا «كۆلمەك بېشى» دىن باشلىنىپ داۋانغىچە (داۋان — كونىشەھەرتە-ۋەلىكىدە) داۋاملىشىدىكەن. 1960 - يىللاردىن كېيىن يوللار ئۇدۇللىنىپ، ئۆيلەر سېلىنىپ چاشقان كوچىسىدىن نىشان قالمىدى. ئاۋلا غوجىكامنىڭ پەينەۋرىسى ئابلىز ئاخۇن بۇ يىل 78 ياشقا كىردى.

خىتاي كوچىسى

ھېيتگاھ بىلەن ھازىرقى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگ-راپ ئىدارىسىنىڭ ئارقىسىغا يانداشقان بۇكوچىدا ئالتە-يەتتە ئائىلىلىكخەنزۇ① ئولتۇراقلىشىپ گۆرۈكەشلىك بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن بۇ كوچا خىتاي كوچىسى دەپ ئاتالغا-

① جاڭسى، لىچەنگويدى قاتارلىق

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

نىكەن. 1932- يىلى بۇ خەنزۇلار كۆچۈپ كەتكەنىكەن . بۇ كوچىدا ھازىر ئون نەچچە ئائىلىلىك ئۇيغۇر ياشىماقتا .

گۈزەر

ئۇچ يولنىڭ دوقمۇشىدا تېۋىپلارنىڭ ھەم ناۋايىلارنىڭ بىر نەچچە دۇكانلىرى بولۇپ، بۇ جاي گۈزەر دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ مەھەللىدىكى مەدرىسە نۇرغۇن ئالىم - ئۆلىمالار يېتىشىپ چىققانىكەن. داڭلىق ساتىرنىڭشائىر- ئەخمەتشاھ قارا قاشى مۇشۇ مەھەللىدە مۇدەررىسلىك قىلغانىكەن.

توختى بەختى توغرىسىدا

توختى بەختى 1932- يىلى 10- ئايدا گۈزەر مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ، 1952 - يىلى ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشتى. بۇ مەزگىلدە دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى خىزمەت ئۆزىگە كىنىڭ تەركىبىدە ئىشلىدى.

1954 - يىلى 4- ئايدا ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى. 1956-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمىنىڭ مەسئۇللۇقىغا بەلگىلەندى. 1959- يىلى 5 - ئايدا «نۇرلۇق» گوڭشېسىنىڭ مەسئۇللۇقىغا يۆتكەلدى. 1963 - يىلى 6- ئايدىن باشلاپ قاراقاش ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى بولدى، 1965 - يىلى 7- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى مالىيە - ئىقتىساد بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ

ئاممىۋى خىزمەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1969- يىلى 12- ئايدىن باشلاپ سەھىيە نازارىتى مەمۇرىيەت ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. 1975 - يىلى 8- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات- سودا كوپېراتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، پارتىيە گۇرۇپپا- سىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. 1980 - يىلى 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىر- لىقىغا، پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تە- يىنلەندى. 1983- يىلى 5- ئايدا سودا نازارىتىنىڭ نازىر- لىقىغا ۋە پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. ئاپتونوم رايونلۇق 8- نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇل- تىيىدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقى- غا سايلاندى. ھازىرغىچە بۇ خىزمەتنى ئىشلەپ كەلمەكتە.

قۇملۇق

100 يىللار بۇرۇن ھازىرقى ناھىيىلىك قورالىق بۆ- لۈم، ناھىيىلىك چاي- چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئورنى ئاپئاق قۇملۇق ئىكەن. گۈڭ غوجىلارنىڭ ئەۋ- لادىدىن بولغان ئەپرۇز بەگ دېگەن كىشى بۇ جايدا بەگ- لىك ئوردىسى سېلىپ ھازىرقى يېڭىيەر، تۆۋەرس، قويچى، چۇرچاقچى، ماڭلاي، توخۇلا يېزىلىرىنى ۋە قاراقاش بازا- رىنى باشقۇرغانىكەن. 1950- يىللاردىن كېيىن بۇ جاي يىلمۇ- يىل ئاۋاتلىشىپ ھازىر قۇملۇقتىن نىشانە قالمىدى.

ھېيتگاھ توغرىسىدا

تاناي‌بېشىدىكى ھازىرقى چوڭ مەسچىتنىڭ ئورنىدا 1960 - يىلدىن بۇرۇن كاتتا ھېيتگاھ بار ئىدى.

ئەڭلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

1870 - يىللىرى بۇ جايدىكى سەرلىق مەسچىت يىلـ
دىن - يىلغا كۆپەيگەن جامائەتكە تار ، كىچىك بولۇپ
قالغانلىقتىن چوڭ مەسچىت سېلىش ئېھتىياجى تۇغۇلغانـ
كەن. سەزى كەنتىدىكى بايلار بۇ جايغا ھېيتگاھ سېلىشنى
ئۆزلىرى ئۈستىگە ئالمىغانلىقىنى بىلدۈرگەندە، شۇ چاغـ
دا قاراقاش شەرىئەت مەھكىمىسىدە ئەلەملىك قىلىۋاتـ
قان مەھەممەت ئەيسا قازى كالان① «پۇلى بار دەپ
قارا قورساق بايلارغا ھېيتگاھ سېلىشقا رۇخسەت قىلساق،
شەرىئەت مەھكىمىمىزنىڭ ئىناۋىتىگە دەخلى يېتىدۇ» دېـ
گەن قاراش بىلەن بىر خەنزۇ گۆرۈكەشتىن يەتتە سەر
ئالتۇن قەرز ئېلىپ تۆت سەر ئالتۇننى ھېيتگاھ سېلىشقا،
ئۈچ سەر ئالتۇننى قاراقاش دەريا سىنىڭ سۈيىدىن يەتتە
ئۆلۈشنى قاراقاش تەرەپكە تەقسىم قىلىنىشى ئۈچۈن خو-
تەنلىك يەر - سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدارغا
بەرگەنىكەن. ھېيتگاھ پۈتكەندىن كېيىن، بىر نەچچە مولا
خوتەنلىك دوتىيىگە «مەھەممەت ئەيسا دېگەن بۇ كىشـ
نىڭ دىنىي ساۋاتى تولىمۇ يۇزەدۇر. قەرزگە تايىنىپ
ھېيتگاھ سالغىنى ئۈچۈنلا قازى كالان بولۇۋالدى، ئەسلـ
ىدىلا بۇ مەنسەپكە لايىق ئەمەستۇر» دېگەن مەزمۇندا ئەرز
سۇنۇپتۇ. دوتەي بۇ ئەرزگە دەرھال ئىشىنىپ كەتمەي
خوتەن ۋە قاراقاشتىكى مەشھۇر دىنىي ئۆلىمالارنى خوتەنگە
جەم قىلىپ دىنىي بىلىملەر بويىچە مۇنازىرە قىلدۇرغاندا
مەھەممەت ئەيسا قازى كالان زور ئىناۋەت قازانغانلىقـ
تىن، ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئەرز سۇنغانلارنى دوتەي «ئۆزلـ
رىگ بىلىمسىز تۇرۇقلۇق، بىر ئۆلىمانىڭ ئۈستىدىن ئەرز-
قىلغىنىڭ ئۈچۈن...» دەپ ئۇلارنىڭ پۇتىنى بوغدۇ-

① قازى كالان — ئەلەملىكتىن يۇقىرى دىنىي مەنسەپ.

رۇپ، تاپىنىغا 100 قېتىمدىن دەررە ئۇرغۇزۇپ جازا-
لىغانىكەن.

مەھەممەت ئەيسا ئەلەمۋاپات بولغاندا (خوتۇنى زە-
ھەرلەپ ئۆلتۈرگەن دېگەن گەپلەرمۇ بار) گۆرۈكەش خەنزۇ
جىنازىنىڭ ئالدىدا قەرز ھۈججىتىنى پۇلاڭلىتىپ:

— بۇنىڭغا كىم ئىگە، -دەپ ۋارقىرىغىلى تۇرۇپتۇ. خو-
تەندىن نامازغا كەلگەن ئەمەلدار ۋە ئەلەم - قازىلاردەر-
ھال بىر پىكىرگە كېلىپ:

— مەرھۇمنىڭ ئورنىغا كىم ئەلەم بولسا قەرزنى شۇ
كىشى تۆلەيدۇ، -دەپ جاكارلاپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەلەم-
لىك تەمەسىدا يۈرۈۋاتقان موللىلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۆ-
زىنى ئاشكارىلىماپتۇ. نامازدىن كېيىن مەرھۇمنىڭ ئون
يەتتە ياشلىق ئوغلى غوجىۋىل ھاجىم ئەلەملىككە تەيىن-
لىنىپ «بالا ئەلەم» دەپ ئاتىلىپتۇ. بالا ئەلەم جىمىكى
مال- مۈلۈك، ئۆي- زېمىنلىرىنى سېتىپ توپلىغان پۇلى
ۋەرزنىڭ يېرىمىغىمۇ يەتمەپتۇ. قەرز قىستاپ كېلىدىغان
خەنزۇلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن غوجىۋىل ھاجىم ئېتىغا
مىنىپ قېچىپ يۈرگەندە گۆرۈكەش خەنزۇنىڭ ياردەمچى-
لىرى ئۇنى خوتەندە تۇتۇۋېلىپ دوتەينىڭ ئالدىغا باشلاپ
بېرىپتۇ. دوتەي (خەنزۇ) ئەھۋالنى تەكشۈرگەندىن كېيىن،
قاراقاشنىڭ ئەمەلدار ۋە بايلىرىنى خوتەنگە چاقىرىپتۇ،
يۈسۈپ ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر يەتتە مەپىگە ئولتۇرۇپ
داغدۇغا بىلەن خوتەنگە بېرىپتۇ. دوتەي:

— غوجىۋىل ھاجىمنىڭ دادىسى قەرز ئالغان يەتتەسەر
ئالتۇننى قاراقاش خەلقى ئۈچۈن خەجلىگەنلىكتىن قارا-
قاشنىڭ بايلىرى تۆلەپ بېرىشى لازىم، - دەپ بۇيرۇپ ئىجرا
قىلدۇرغانىكەن.

(بۇ ۋەقەلەرنى يېڭىشەھەر كەنتى تەۋەلىكىدىكى گۆش

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەسچىتنىڭ ئىمامى 82 ياشلىق ئابدىراخمان ھاجىم 1995-يىلى 6- ئاينىڭ 6- كۈنى سۆزلەپ بەرگەن.)

مەشھۇر مۇقامچى، دارۋاز ھاشىم ھاجى

مەشھۇر مۇقامچى، دارۋاز ھاشىم ھاجى 1868- يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى تاناپېشى مەھەللىسىدىكى ئاتالغان مۇقام ئۇستىسى ھەمدۇللا ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ، باشلانغۇچ دىنىي ساۋاتىنى ئىگە بولغان. ھاشىم ھاجىنىڭ دادىسى ھەمدۇللا ئاخۇن خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئاتاقلىق سازەندە بولۇپ، ئۇيغۇرخەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى 12 مۇقامنى پىششىق بىلىدىغان، كۆپلىگەن يەرلىك تارىخىي ناخشا - مۇزىكىلارنىڭ ئۇستازى ئىدى. ئۇ، سەنئەت خۇمار ئۇيغۇر خەلقى ئۆز سەنئىتىنىڭ قەدىمكى مەنبەلىرىدىن بىرى بولغان ھەرخىل ئولتۇرۇش ۋە سورۇنلۇق مەشرەپلىرىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئۆتكۈزۈلىدىغان سەيلىلەردە، يەنى، نوروز سەيلىسى، چېچىلىش سەيلىسى، كەكلىك سەيلىسى، ئوغلاق سەيلىسى، ئۆرۈك سەيلىسى، ئۇنىكدىن باشقا بەزمە، باراۋەت، چايخانا ئولتۇرۇشى قاتارلىق سورۇنلاردا، كۆپلىگەن ئىشقۇاز سازەندە، ناخشا - ئۇسسۇلچىلار بىلەن بىللە بولاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى. ھاشىم ھاجى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا دادىسى بىلەن ئەنە شۇنداق سورۇنلاردا بىللە بولۇپ، ساز ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلايدۇ ھەم ئائىلىسىدە دادىسىدىن ئۆگەنسە، پۈرسەت تاپقاندا باشقىلاردىن ئۆگىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ، سازەندە بولۇپ قاتارغا قېتىلىدۇ.

ئاشۇ يىللار (19- ئەسىرنىڭ 80- يىللىرى) خوتەن داۋازلىرىنىڭ ماھارىتى يۈكسەلگەن ھەم دۇنياغا داڭق چىقارغان ۋاقىتلار بولۇپ، كۆپلىگەن خوتەنلىك داۋازلار پاكىستان، ھىندىستان، ئىران، ئىراق، سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، دار ئويناپ داڭق چىقارغان ۋە تاپقان كىرىملىرىدىن ئاشۇ جايدىكى مەسچىت، كۆۋرۈك، مەكتەپلەرگە، شۇنداقلا يېتىم-يېسىر، كەمبەغەللەرگە ھەدىيە قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خەير - ساخاۋەتلىك ئەنئەنىسىنى نامايان قىلىپ، ھۆرمەت بىلەن كىشىلەرنىڭ تىلىغا ئېلىنغان ۋاقىتلار ئىدى.

چەت ئەللەر داڭقى چىقارغان خوتەن داۋازلىرىنىڭ تەرىپى، شىنجاڭ (خوتەن) گىمۇ يېتىپ كېلىدۇ ۋە بۇلار توغرىسىدىكى تەرىپلەر ھاشىم ھاجىنى قىزىقتۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئۆز يۇرتىدا بولۇۋاتقان زۇلۇم تۈپەيلىدىن نامراتلىشىپ ئېغىر تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان مىڭلىغان-ئون مىڭلىغان كىشىلەرنى ئېسىگە ئالغاندا، داۋازلىقنى ئۆگىنىپ، ئالدىنقى داۋازلاردەك خەير - ساخاۋەتلىك بولۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ ھەم ئۇنى ئۆگىنىشكە كىرىشىدۇ. نەتىجىدە بالا سازەندە دەپ ئاتالغان 15 ياشلىق ھاشىم ھاجى ئىككى يىللىق تىرىشچانلىقتىن كېيىن چامباشچىلىق، يەر يۈزى ماھارىتى، چەۋەندازلىق، ئات ئۈستى ماھارىتى، ھاۋا بوشلۇقى ماھارىتى، ھەيىارلىق (سېرىكچىلىك) ھۈنەرلىرىنى پۇختا ئۆگىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قىسقا مەزگىل ئىچىدە داۋازلىقنىڭ دار باغلاپ ئارغامچا ئۈستىدە مېڭىشنى پۇختا ئۆگىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1887- يىلى 17 يېشىدا قاراقاش ناھىيىسىدە مۇستەقىل دار ئويناپ پۈتۈن داۋازلار ۋە ئۇستازلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ مۇستەقىل داۋاز بولۇپ، ئۆزىنىڭ دار-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

ۋازلىق گۈرۇپپىسىدىكى ئەزالىرىنى باشلاپ، پۈتۈن شەن-جاڭنى ئايلىنىپ دار ئويناپ‌دۇ. بۇ چاغدا ئوتتۇرا ئاسىيا-دىكى ھەر قايسى دۆلەتلەر ئارقا - ئارقىدىن ئۇنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بارلىق چوڭ - كىچىك شەھەرلىرىدە دار ئويناپ‌دۇ. شۇ جەريانىدا ئۇ بۇخارا ئەمىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىدۇ.

ھاشىم ھاجى بۇخارادىكى دار ئويۇنىنى ئاخىرلاشتۇ-رۇپ ئافغانىستان بىلەن پاكىستاندا، كېيىن ھىندىستاندا دار ئويناپ‌دۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ شۆھرىتى پۈتۈن ياۋروپا، ئوتتۇرا شەرق ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنى قاپلايدۇ. ھاشىم ھاجى بارغانسېرى ئىچكىرىلەپ ئىران، ئىراقلارغا ۋە بۇ جايدىكى مەشھۇر شەھەرلەرگە بارىدۇ ۋە ھەج قىلىپ رەسمىي ھاجى بولىدۇ. ھەر قايسى ئەرەب دۆلەتلىرى خەلىپىلىرى، ئۆلكە باشلىقى، ۋالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ۋە ئىنئام بېرىشىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەينى زامان (19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى) دىكى ئۇيغۇر دارۋازلىقىنى چەت ئەللەردە نامايان قىلىپلا قالماي بەلكى «ھاجى دارۋاز» دەپ نام قالدۇردى.

ھاشىم ھاجى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90- يىللىرى ۋەتەنگە (قاراقاشقا) قايتىپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى قازا تاپقان بولۇپ، ئاچا - سىڭىل ۋە ئىنىلىرى قالغانىدى. ھاشىم ھاجى ئۆچەي دەپ قالغان ئائىلىسىدىكى سەنئەت چىرىغىنى قايتا يانداۋرۇپ، ئاچا - سىڭىل ۋە ئىنىلىرىگە ساز، ناخشا، دارۋازلىق ماھارەتلىرى، شۇنداقلا، چامباشچىلىق، چەۋەندازلىقنى ئۆگىتىدۇ. شۇنداق قىلىپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈن ئائىلىسىنى سەنئەت ئائىلىسىگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ئائىلىدىكى داڭلىق مۇقامچى ئايمخان ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان ئەنە شۇ-

چاغدا ئۆز ماھارەتلىرىنى كامالەتكە يەتكۈزگەنىدى. ئەمما ھاشىم ھاجىنىڭ بۇ خىل تەرەققىيپەرۋەرلىكى ئىستېدات ھوكۈمەت ۋە فېئودال جاھىل كۈچلەرنى بىئارام قىلىدۇ. نەتىجىدە سەيلە، سورۇن، چايخانا ئولتۇرۇشى ۋە بەزمىلەردە ساز چېلىش، ناخشا ئېيتىش ھەرىكەتلىرى چەكلىنىدۇ. بارا - بارا يەنە دار ئويناشنىمۇ چەكلەيدۇ. چۈنكى ھاشىم ھاجى نەچچە يىللىق ھاياتىنىچەت ئەلدە ئۆتكۈزۈپ، دۇنيا مەدەنىيىتى ۋە خەلقنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ۋائىزلىق قىلىش باھانىسى بىلەن خەلقنى ئويغىتىشقا كىرىشكەنىدى.

مۇشۇ بىر قاتار ئىشلاردىن كېيىن ئۇ يۇرتىنى تاشلاپ ئائىلىسى بىلەن بىللە سەرگەردان ھايات كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ، بۇ جەريانىدا شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىنى ئايلانغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىگە تۇراقلىق جاي تاپالمىغانىدى.

شىنجاڭدا ئاسارەتلىك تۇرمۇشنىڭدەردىنى تولاتارتقان ھاشىم ھاجى يەنە ئوتتۇرا ئاسىياغا بېرىشنى لايىق تاپىدۇ. نەتىجىدە 1910 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە دار ئەترىتى ۋە ئائىلە ئەزالىرىنى باشلاپ ئۇ يەرگە چىقىدۇ. بۇ ھاشىم ھاجىنىڭ 2- قېتىم چىقىشى بولۇپ، بۇ قېتىم ئالاھىدە قارشى ئېلىنىدۇ. دەم ئېلىش كۈنلىرىدە دار باغلاپ ماھارەت كۆرسەتسە، ئادەتتىكى كۈنلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىغا ماسلاشتۇرۇپ، ساماۋەرلەردە سازەندىلىك قىلىش بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ كلاسسىك

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مۇزىكىسى بولغان 12 مۇقامنى ئوتتۇرا ئاسىياغا تارقىتىدۇ. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئۆگىنىپ ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىدۇ. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ، پېتربۇرگ (لېنىنگرات) ۋە موسكۋاغىچە بېرىپ دار ئويناپدۇ. ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى موسكۋادا ئويىنىغان بىر قېتىملىق دار ئويۇنىدا ئۇنىڭ دار ئەترىتىدىكى يولداش ئاخۇن موسكۋانىڭ 11- ئايدىكى سوغۇق ھاۋاسىدا ماھارەت كۆرسىتىدۇ. ئۇ، دار دىن سالامەت چۈشكەن بولسىمۇ ئەمما دار ئۈستىدە سوغۇق ئىچىگە ئۆتۈپ كېتىپ قازا تاپىدۇ.

ھاشىم ھاجى ئۆزىنىڭ دارۋازلىق ۋە سەنئەت جەھەتتىكى ماھارىتى ئارقىلىق، ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ سەنئىتىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشىدۇ. قاسىم دورغا بەگ، ئىمىن قاپپاش، ئابدۇرېھىم چاڭ ۋە سەمەت ئاخۇن قاتارلىق مەرھۇملارنىڭ ئەسلىشىگە قارىغاندا، پەرغانىدە مەشھۇر پەرغانە قانىلى قېزىلغاندا، ھاشىم ھاجىنىڭ ناغرا-سۇناي بىلەن ئورۇندىغان 12 مۇقامى قانال قازغۇچىلار نىڭ يۈرەك تارلىرىنى تەترىتىپ قانال مەيدانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. ئاشۇ يىللاردا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر رايونلىرى ۋە ئۆزبېك رايونلىرىدا يېڭىدىن تەشكىللەنگەن سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ھاشىم ھاجىنىڭ ئۇستازلىق رولى بار ئىدى. چۈنكى ئۇ، ناغرا - سۇنايدىن باشلاپ، تەمبۇر، دۇتار، ساتار، قالۇن قاتارلىق ھەممە سازلارنىڭ ۋە پۈتۈن ئاھاڭلارنىڭ ماھىرى ئىدى. ئۇ يەنە ئەرەب ئەللىرى ۋە ھىندىستان، پا-

كىستانلاردا بولغان ۋاقىتلىرىدا ئۆگەنگەن چەت ئەل مۇزىكىلىرىنىمۇ ناھايىتى ئوبدان ئورۇندايتتى. ھاشىم ھاجىنىڭ سازەندىلىكتە شۇنداق بىر ئارتۇقچىلىقى بار ئىدى. ئۇ ھەر قانداق ۋاقىتتا ساز چېلىپ ناۋائى، خوجا ھاپىز... قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇسا ساز ئاخىرلاشقاندا، پىرى-ئۇستازلارغا ۋە مەرھۇم ئىجادكار، شائىرلارغا ئاتاپ، دۇئا-تەگبىر قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى «سازچىلىق شەيتانىنىڭ ئىشى» دەيدىغان جاھىل مۇتەئەسسىپلەرگە كۈچلۈك زەربە ئىدى، دەيدۇ.

1930- يىللارغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ماركسىزم ۋە كوممۇنىزمنى قوبۇل قىلغۇچىلار كۆپەيمەكتە. بۇ چاغدا شىنجاڭدىمۇ تارىخىي خاراكتېرلىك زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرى بىلەن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مۇناسىۋەتلىرى كۈچەيمەكتە. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر ئىلغارلار ۋەتەنگە قايتىپ كېلىشكە باشلايدۇ. شۇ قاتاردا ھاشىم ھاجىمۇ ۋەتەنگە قايتىدۇ. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سەپەرداشلىرىنىڭ تەكلىپى ۋە 1910- يىللىرىداكۈچادا بولغان مەزگىللىرىدە ئۆز قولى بىلەن يېتىشتۇرگەن ياش سەنئەتكار - ساز-ناخشىچى ئاتىسى مامۇت ئاخۇن، بىلال ئاخۇن، بايىز ئاخۇن، سېپىتە، ئىبراھىم تەمبۇر، ئەلنەغمىچى زەيتۇنخان، دىلبەر سىنخان، ھېزىم ئاخۇن، ھېلىم سېلىم قاتارلىقلارنىڭ ئىزا-زۇسى بىلەن كۈچادا توختايدۇ.

ھاشىم ھاجى شۇنىڭدىن باشلاپ بىر تەرەپتىن دار ئۆيناش، شاگىرت يېتىشتۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار نامىبرى

بىر تەرەپتىن ناخشا - مۇزىكا ۋە خەلق سەنئىتى بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. ئۇ چامباشچىلىق، چەۋەندازلىق، ھەييارلىق (سېركچىلىك) ئويناش بىلەن مۇزىكا ئۇيۇشتۇرىدۇ. يېڭى ناخشىلارنى ئېيتىدۇ. خەلقنى پەن مەدەنىيەت ۋە مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئوتتۇرا ئاسىيادا ئوينالغان تىياتىر، كونسېرتلارنى ئوينايدۇ. جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە زۇلۇمغا قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ بارىدۇ. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەش ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىشقا تىرىشىدۇ.

1931- يىلى زۇلۇمغا ۋە ۋاڭلىق تۈزۈمگە قارشى قوزغالغان خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن شىنجاڭدا يېڭىلىق تەرەپدارلىرى كۆپىيىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتقان بىر بۆلۈم ۋەتەنپەرۋەر ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى يېڭى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنى باشلىۋېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھاشىم ھاجى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى ئابدۇللا داموللا (نەئىمى) نىڭ تىياتىر ئۇيۇشتۇرۇش توغرىسىدىكى مۇراجىئەتنامىسىنى كۆرگەندىن كېيىن، كۇچادىكى بىر بۆلۈم ئىلغار سەنئەتكارلارنى باشلاپ ئاقسۇغا كېلىپ، ئاقسۇ تىياتىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ۋە ئۇنىڭ دەسلەپكى سەھنە نومۇرلىرىنىڭ ئىجادكارلىقىغا زور كۈچ قوشىدۇ.

ھاشىم ھاجىنىڭ پۈتۈن ھاياتى دارۋازلىق، سازچېلىش ۋە سەنئەت ماھىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش بىلەن ئۆتتى. شۇ جەريياندا ئۇ، ۋائىزلىق (مەدداھلىق) باھانىسى بىلەن ئىنقىلابىي ھېكايىلەرنى سۆزلەش، تەيپىڭ تيەنگۇدىن شىنخەي ئىنقىلابىغىچە، قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابىدىن

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر ۋە كۆرەشلەرنى تەشۋىق قىلىپ كەلدى.

ھاشىم ھاجى ياپونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە كۆپ قېتىم دار باغلاپ ۋە تىياتىركېچىلىكى ئۆتكۈزۈپ، تاپقان كىرىملىرىنى تامامەن ياپونغا قارشى تۇرۇش ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بەرگەن. بۇ ئىش يالغۇز بىر ئۇرۇمچىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ يىللاردا شىنجاڭنىڭ بىر قانچە يېرىنى ئايلىنىپ، جاي - جايلاردىن ئىئانە يىغىش ئورۇنلىرىغا يارەدەم بەرگەنىدى.

ھاشىم ھاجى 1953- يىلى 84 يېشىدا كۆچادا ۋاپات بولدى. گەرچە ئۇ ۋاپات بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇرخەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى دار ئويۇنىنى ۋە سەنئىتىنى ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا قالدۇرۇشتا ئۆمۈر بويى جاپا چېكىپ قولغا كەلتۈرگەن ئەجرى خەلق ئاغزىدا، تارىخ بېتىدە داستان بولۇپ قالدى.

ھاشىم ھاجىنىڭ دارۋاز قىلىپ يېتىشتۇرگەن چوڭ ئوغلى سىدىق ھاشىم ھازىر 73 ياش بولۇپ، ئۇ ئازادلىقتىن بۇيان شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت سېپىدە، بولۇپمۇ شىنجاڭ سەھرا ئۆمىكىدە ئىزچىل خىزمەت قىلىپ كەلدى. ئۇ ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى. كىچىك ئوغلى نۇرئاخۇن بولسا، غۇلجا، كۆچالاردا شاگىرت تەربىيىلەيدۇ.

ھاشىم ھاجىنىڭ مۇزىكاشۇناسلىقىنى ئۆگەنگەن ئوغلى شەرئەلى ھاشىم شىنجاڭ سەنئەت ئىنىستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، نەۋرىسى خەلچەم سىدىق شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئاتاقلىق ئۇسسۇلچىسى، نەۋرىسى تۇرسۇن ئېلى شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكىنىڭ مۇزىكانتى، نەۋرىسى نىگارە بېيجىڭ سەھرا ئۆمىكىدە ئىشلەيدۇ.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

قاراقاشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئاتاقلىق مۇقامچى ھەمدۇللا ئاكىنىڭ ئائىلىسىدىن چىققان ھاشىم ھاجى، ئايمەخان ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان قاتارلىقلار نىڭ ئەۋلادلىرى بۈگۈنمۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا دارۋازلىق، سەركچىلىك، ئۇسسۇل ۋە مۇزىكا ساھەسىنىڭ يورۇق يۇلتۇزلىرى بولۇپ چاقنىماقتا. نۇراخۇن تەربىيىلىگەن دارۋازلار، شىرئەلى تەربىيىلىگەن مۇزىكانتلار، خەلچەم سەدىق يېتىشتۈرگەن ئۇسسۇلچىلار نەچچە يۈزگە يېتىدۇ.

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 25 - سانىدىكى شېرىپ خۇشتار نىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسەن قىسمەن مەزمۇنلار تولۇقلاپ ئېلىندى.

داڭلىق مۇقامچى ئايمەخان ھاجى

ئايمەخان ھاجى 1888- يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى تاناي-بېشىدا داڭلىق مۇقام ئۇستىسى ۋە خەلق سەنئەتكارى ھەمدۇللا ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ھەمدۇللا ئاكا ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر مۇقام ئۇستىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھاشىم ھاجى، ساۋۇتخان، داۋۇتخان قاتارلىق ئوغۇللىرىنى 12 مۇقامنى چېلىشتا كامالەتكە يەتكۈزۈپلا قالماستىن، ئايمەخان ھاجى قىزىنىمۇ ئۇستا مۇقامچى قىلىپ يېتىشتۈرگەنىدى.

ھەمدۇللا ئاكىنىڭ ئۆيىدە مۇقامنىڭ دىلنى مەھلىياھ قىلغۇچى مۇڭلىرى كېچە - كۈندۈز جارانىلايتتى. يىراق - يېقىندىن كەلگەن مۇقام ئىشقىۋازلىرى ۋە مەشقاۋۇللار بۇ ئۆيگە جەم بولۇپ، مۇقام ئۆگىنىش، دارۋازلىقنى مەشق قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل

ئىدى. يۇرتتىكى چوڭ- كىچىك مېھماندارچىلىقلار، توي-
تۆكۈن، بەزمە- مەشرەپلەر ئۇلارسىز قىزىمايتتى. ئايىم-
خان ئەنە شۇ مۇقام كۆيلىرى ئىچىدە تۇغۇلدى ۋە ئۆسۈپ
يېتىلدى. ئۇ 11—12 يېشىدىلا مۇقامنىڭ مۇقەددىمە، تەزە،
مەرغۇللىرىدىن كىچىك ئارىيىلەرنى چىلىشنى ئۆگەندى.
15 يېشىدا مۇقامنىڭ ھەر قايسى ئۆزگىرىشلىرى بويىچە
چالالايدىغان بولدى. 18 ياشتا ھۆسنى لاتا پەتلىك، ئېگىز،
زىلۋا ئۆسكەن ئايىمخان داڭلىق مۇقامچى قىز بولۇپ يې-
تىشتى. ئۇنىڭ نام-شۆھرىتى كېرىيە، خوتەن، گۇما قا-
تارلىق جايلارغىچە تارقىلىپ بۇ قىزنىڭ ھۆسن- جامالى-
نىلا ئەمەس، چالغان مۇقامىنى بىر قېتىم ئاڭلاشنى ئارزۇ
قىلىپ يىراق- يېقىندىن كەلگەنلەر ئاز ئەمەس ئىدى.

ئايىمخان ھاجى 18 — 19 ياشلارغا كىرگەندە ئۇنىڭ
ئاتا- ئانىسى ئارقا- ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئاكىسى
ھاشىم ھاجىمۇ چەت ئەللەردە قىزغىن پائالىيەت ئېلىپ
بېرىۋاتاتتى. باشقا تۇغقانلىرى بولسا ئۆز تۇرمۇشى بە-
لەن ھەلەك ئىدى.

ئۇ يۇرت مۆتىۋەرلىرى تەرىپىدىن تويى - مەرىكە،
بەزمە - مەشرەپلەرگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئۆمۈرلۈك سەن-
ئەتكارلىق ھاياتى رەسمىي باشلىنىدۇ. ئايىمخان مۇقامنى
كۆپىنچە تەمبۇر بىلەن ئورۇندايتتى. ئۇنىڭ چېلىشتىكى
ماھارىتى، ئاۋازدىكى راۋانلىق، سۆزۈك ۋە يېقىملىق
سېھرىي كۈچ— ئاڭلىغۇچىلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا مۇڭ،
غۇرۇر، شادلىق ۋە مەنىۋى شىپالىق بەخش ئېتەتتى.

ئەينى دەۋردىكى شارائىتتا بۇ چىرايلىق مۇقامچى
قىزغا ئاشىق بولغانلار، ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن مۇھەببەت-
نىكاھ تەلىپى قويغۇچىلار كۆنسايمەن كۆپەيدى. بەزى دە-
نىي مۇتەئەسسىپلەر ئۆز ئىمتىيازى ۋە بايلىقىنى كۆز- كۆز

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامىبرى

قىلىپ خوتۇنى بار تۇرۇقلۇقمۇ ئۇنى يوشۇرۇن نىكاھىغا ئېلىپ، «شەيتان ۋەسۋەسىسى مۇقام» دىن بەزدۇرۇپ، «رو-پاش ئاغىچام» قىلىپ، «ساۋاب» تېپىشماقچى بولۇشتى. بەزى بايۇەچچىلەر ئۇنى ئارزۇلۇق خوتۇنى قىلىپ، ھۈج-ردىن چىقارماي مۆكلۈق ئاۋازى ۋە گۈزەل ھۆسن - جامال-لىدىن ئۆمۈرلۈك ھۇزۇرلىنىشنى كۆكلىگە پۈكۈشتى.

ئايىمخان بۇ خىل رەزىللىك يوشۇرۇنغان قارا كۆ-كۈل خېرىدارلىرىنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى.

ئايىمخان ھاجى 1948- يىلى بىر نەچچە ئەر- ئايال ھەج-تاۋاپ قىلغۇچىلار بىلەن بىللە تەمبۇرنى يېنىغا ئېلىپ ئاتلىق ھەج سەپىرىنى باشلايدۇ. ئۇ ھەجدىن قايتىش سەپىردە ھىندىستاننىڭ بومباي شەھىرىدىكى بىر مېھمانخانىدا ھەر خىل مىللەتلەر توپلاشقان سورۇندا ئەجەم، چەبىيات مۇقاملىرىنى ئورۇنداپ تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇردۇ. بومبايدىكى مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئەربابلار ئاتايمن يوقلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ مۇقام ئورۇنلاش ماھارىتىگە ئۆز تەرجىمانلىرى ئارقىلىق ئاپىرىن ئوقۇش بىلەن بىرگە ئايىمخان ھاجىغا، ئەگەر ھىندىستاندا قې-لىشنى خالىسا، ئۆي- جاي، يۇقىرى مائاش - تەمىنات بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. لېكىن ئايىمخان ھاجى ئۇلار-نىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىدۇ ۋە 1949 - يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ.

ئايىمخان ھاجى 1942 - يىلدىن باشلاپ قاراقاشتا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن سانايى-نە پىسىلەردە چالغۇچىسۇپىتىدە ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىسەن-ئىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا زور تۆھپە قوشتى. ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل پائالىيەت سورۇنلىرىدا خەلقنىڭ سوت-سىيالىستىك ۋەتەن قۇرۇش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىپ

يېڭى ناخشىلارنى ياڭراتتى.

12 مۇقامنى ئۆزىنىڭ بارلىق ھۆزۈر- ھالاۋەتلىرىدىن كېچىپ، قوغدىغان ۋە ساقلىغان داڭلىق مۇقامچى ئابلەخان ھاجى 1961- يىلى ئاتا مىراس تەمبۇرنى قۇچاقلىغان ھالدا ۋاپات بولدى.

ئۇ، ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر تەنھالىق ھاياتىنى ئۆزى ياخشى كۆرگەن 12 مۇقامغا ۋە مۇقام كۈيلىرى ئارقىلىق سۆيگەن ۋەتىنىگە، خەلقىگە بەخش ئەتكەنلىكتىن خەلق بۈگۈنگىچە ئۇنىڭ نامىنى يادلاپ كەلمەكتە.

ئويباغ

ئىمامى رەبباننىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان ئىككىنچى ئوغۇل 1590 - يىللىرى سەيلون ئارىلىدىن يولغا چىقىپ چوڭ ئوغۇل مىرابدۇللاخان يەكەندە تۇرۇپ قالىتۇ. كىچىك ئوغۇل (بۇ يىگىتنىڭ ئىسمى ئۇلۇغ بولسا كېرەك، ئۇلۇغ ھەزرىتىم دېگەن نام-ئاتىقى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.) يۇرت كېزىپ بۇ جايغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ۋە بىر نەچچە ھەمراھىنىڭ ئات - ئۇلاغلىرى ھېرىپ قالىتۇ. كەچ كىرىپ قالغانلىقتىن بۇلار كىگىز - كۆرپىلىرىنى يېيىپ ئۇخلاشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا بىر ئۇن يېتىم يىراقلىقتىكى كۆشۈك ① لەقەملىك كىشىلەر (كۆشۈك مەھەللە ھازىر قېرىمچى كەنتىگە تەۋە) بۇلارنى ئۆيلىرىگە باشلاپ بېرىپتۇ. سۆھبەت داۋامىدا بۇلارنىڭ ئىسلام دىنى پەرھىز - سۇننەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش — مۇستەھكەملەش

① كۆشۈك — كالا، ئات، ئېشەكلەرنى ئېتىز - خامانلاردا ئىشقا سالغاندا مايسا، دالىلارنى يەپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن تۇمشۇقىغا ئوراپ قويىدىغان، توقۇلما سايمان.

ئەڭلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئۇچۇن كەلگەنلىكىنى بىلمەي، يەرلىك ھۆسۇلمانلار بۇلار-
نى ئۇستاز بولۇشقا تەكلىپ قىلىپتۇ. ئۇلۇغ ھەزرىتىم
بۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپتۇ. بۇ جاي تۇغراقلىق -
قۇمۇشلۇق، زېمىنى پەس، يۇرت - مەھەللىلەرگە يېقىن،
سۇغىرىشقا قولايلىق بولغانلىقتىن، ئۇلۇغ ھەزرىتىم بۇ
جايدا ئولتۇراقلىشىپ ئېتىز - باغلارنى بىنا قىلغانىكەن.
بۇ مەھەللە «ئويىباغ» دەپ ئاتىلىپ كېيىنچە «ئويۇغاغ» قا
ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

بۇ كەنتنىڭ بىر بۆلۈكى ياقاجايلىرى خەلق كومۇنىسى
قۇرۇش ۋە كومۇنىنى يېزىغا ئۆزگەرتىش مەزگىللىرىدە
قوشنا كەنتلەرگە قوشۇلۇپ كەتتى.

ئېرىق چوڭقۇر بولغانلىقتىن چوك قوغاچ ئېچىلسا
بەھرام سۇيى ئۆستىگىنىڭ سۇيى بۇ ئېرىققا ئاقىدىكەن.
كىشىلەر ئارىسىدا نەپسى يامان، قارنى چوڭلارنى تەنە-
قىد قىلىدىغان «ئويىباغ ئېرىقىنىڭ قوغىچىدەك دەم تارتە-
دىكەنسىز» دېگەن ئىبارە ھازىرمۇ بار.

1955 - يىلىدىن ھازىرغىچە ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا
مەكتەپ، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، ھاۋا رايى پونكىتى،
يولۇچىلارنى توشۇش شىركىتى، ج خ قاتناش ساقچىلىرى
ئەترىتى، يول ئاسراش ھەققى يىغىش پونكىتى، ئاشلىق
ئامبىرى قاتارلىق ئورۇنلار بۇ كەنتنىڭ دائىرىسىگە
سېلىنىدى.

1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئويىباغ كەنتىدە تۆت
مەھەللە، 430 ئائىلە، 1829 نوپۇس، 1562 مو تېرىلغۇ
يەر بار.

ئويباغدىكى مەدرىسە ۋە مەسچىت توغرىسىدا

ئۇلۇغ ھەزرىتىم بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن

ئىشانلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ سوپى - مۇرتلىرىنى تەز كۆچەيتكەنلىكتىن ئاپپاقخوجا (ھىدايەتۇللا ئىشان) نىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەنىكەن. بۇ كىشى 385 يىل بۇرۇن يولـ نىڭ قىبلە تەرىپىگە ئىمامى ھەسەنىنىڭ روھىغا ئاتاپ خىش قۇرۇلمىلىق مەدرىس سېلىپ تالىپلارنى تەربىيىلىـ گەنىكەن، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇللاخان ھەزرىتىم 354 يىل بۇرۇن داراسكال، ئاقساراي تەرەپلەرگە چىقىدىغان يولـ نىڭ كۈن يورۇش تەرىپىگە ئىمامى ھۈسەيىننىڭ روھىغا ئاتاپ مەدرىس - مەسچىت سالدۇرغانىكەن. (بۇ ئىككىـ مەدرىس — 1960 - يىلىغىچە بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇـ راتتى.) قۇددىرىتىللاخاننىڭ دەۋرىگە كەلگەندە بۇلارنىڭ سوپى - مۇرتلىرى بىر نەچچە مىڭغا، قارا قوزۇق، سايـ يات، ئالتۇنچى، تاشكەنت، سايباغ ۋە ئۆز مەھەللىسىدىـ كى ۋەخپە يېرى 60 پاتمانغا (بىر پاتمان — 100 مو ھە- سابلىنىدىكەن) يەتكەنىكەن.

بۇ مەدرىسلەرنى قايتا رېمونت قىلغاندا نىياز ھەـ كىمبەگ دېگەن كىشى پۇل بېرىپ تاقىلىرىنى ياساتقانىكەن.

1860 - يىللىرى خوتەننىڭ ئەلىمى — ھەبىبۇللامۇپـ تى ھاجىم ئۆزىنىڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلىش مۇددىئاسىغا، قۇددىرىتىللاخان ھەزرىتىمنى ئەسكەر ۋە پۇل بىلەن يارەملىشىشكە دەۋەت قىلىپتۇ. قۇددىرىتىللاخان:

— ئاتچوپلىنىڭ پاختىچى موللىلار ① نىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ؟ بىز ئۇلارغا قوشۇلساق نەسەب- مەرتىۋىمىز پەسلەپ كېتىدۇ، - دەپتۇ. بۇ مەسخىرىدىن خەۋەر تاپقان ھەبىبۇللا ئەلەم غەزەپلىنىپ، بىر نەچچە ئەمەلدار ۋە ئۇن

① ئاتچوپلىنىڭ غوجىلارنىڭ ئەجدادلىرى — كېيۈز تېرىش ، پاختا ئېـ لىپ - سېتىش بىلەن شۇغۇللانغانىكەن.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نەچچە ئەسكەر ئەۋەتىپ قۇدرىتىللاخاننىڭ نۇرغۇن مال - دۇنيالىرىنى، جۈملىدىن 300 تۆگىسىنى مۇسادىرە قىلىپ خانلىق خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈۋاپتۇ. ئىككى تاشلىق تۈگمەننىمۇ ئۆتكۈزۈۋالغانلىقتىن بۇ تۈگمەن پادىشاھلىق تۈگمەن دەپ ئاتىلىپتۇ. زاۋىدا ياقۇپ بەگنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن سېلىنىدىغان چوڭ قورغاننىڭ دەرۋازىسى قىلىمىز دەپ قىبلە تەرەپتىكى مەدرىسنىڭ دەرۋازىسىنى قومۇرۇپ ئېلىپ كېتىپتۇ.

بۇ مەدرىس - مەسچىتلەر 1962 - يىلى بۇزۇلۇپ كەنت ئىشخانىلىرىنى سېلىشقا ئىشلىتىلدى. ھەزرەت ھاجىمنىڭ ئوغلى ھۈرمىتىللاخان 1980 - يىلى ئەيسار ھاجىم (تېۋىپ) قاتارلىق يۇرت قەۋمىدىن ئىئانە توپلاپ ئۇزۇنلۇقى 30 مېتر، كەڭلىكى 16 مېتر جايغا يېڭى مەسچىت سالدى.

داموللا ھاجىم توغرىسىدا

كىشىلەر «ھەزرەت ھاجىم»، «داموللا ھەزرىتىم»، «داموللا ھاجىم» دەپ ئاتىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئىسمى كىشىلەرنىڭ يادىدىن چىقىپ كەتكەنىكەن. ئۇنىڭ تالىپى، زاۋا يېزىسىنىڭ جايتېرەك دېگەن يېرىدە ئولتۇرۇشلۇق ماخمۇت مەخسۇم ھاجى (92 ياش) نىڭ پاكىتلىشىچە داموللا ھاجىمنىڭ ئىسمى — مەئسۇمخان ئىكەن.

بۇ كىشى ياش ۋاقتىدا ھازىرقى ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى قومۇشلۇق مازارنىڭ ئورنىدا روزىمۇھەممەت داموللام سالدۇرغان، ئوسمانشا ئاخۇنۇم دەرس بەرگەن مەدرىستە ئوقۇغانىكەن. بۇ تالىپنىڭ تەمبۇرغا ئىشقۋاز ئىكەنلىكىنى كۆرگەن ئوس-

مانشا ئاخۇنۇم بۇ تالمپنى ساۋاقداشلىرى ئوتتۇرىسىدا ئەيىبلەپ تەمبۇرنى يېرىۋېتىپتۇ. كۆڭلى ئازار يېگەن بۇ تالمپ بىر نەچچە ساۋاقدىشىنى باشلاپ قەشقەرگە بېرىپ بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، سوۋېتلەرگە ئەگىشىپ تېرەك داۋاندىن ئۆتۈپ بۇخارا‌غا بېرىپ ئۈچ يىل «مەدرىسە كۆكۈلداش» تا ئوقۇپتۇ. سەددىدىن تەگمىش بوغان 150 يامبۇغا تايىنمىپ ئۇستازى بىلەن ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولغاندىن كېيىن قايتىپ يەكەندىكى تۇغقانلىرى شانىياز ئىشانمىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ، شانىياز ئىشان قىزى قەمەر خېنىمنى ئۇنىڭغا بېرىپ قېيىن ئاتا بولۇپتۇ ۋە كۆيئوغلىنى بىر مەدرىسكە مۇدەررىسلىككە تەيىنلەپتۇ. بۇ خەۋەرلەر ئۆز يۇرتىغا ئاكىلانغاندىن كېيىن قاۋۇل ئاخۇن قاتارلىق كىشىلەر يەتتە مەپە بىلەن يەكەنگە بېرىپ ھاجىمنى شانىياز ئىشاندىن تىلەپ قايتۇرۇپ كەپتۇ. ۋە «داموللا ھەزرەت ھاجىم» دەپ ئاتاپتۇ. بۇ كىشى ئۆيباغ مەدرىسىدە 18 يىل مۇدەررىس بولۇپ 1500 دىن ئارتۇق تالمپنى تەربىيىلەپتۇ. (ئۇمۇن ھەزرەتمۇ بۇ مەدرىسىنىڭ تالمپى ئىكەن) ئاخىرقى ئۆمرىدە ئالتە يىل كۆزى تۇتۇلۇپ 1922- يىلى 52 يېشىدا جان ئۈزدى. بۇ چاغدا ئامىنىڭ قورسىقىدا بەش ئايلىق بولغان كەنجى ئوغلى ھۈرمەتىللاخان بۇ يىل (1995 - يىل) 2 - ئايدا 72 يېشىدا قازا تاپتى. ئۇنىڭ جەسىتى مەسچىتنىڭ يېنىدىكى زاراتگاھلىققا 21 - سەئىد ئەۋلادى بولۇپ كۆمۈلدى.

مەئسۇمخان ھەزرەت ھاجىمنىڭ چوڭ ئوغلى پەزىلەتبەخانىنىڭ ئوغلى ئابلەتخان بۇ يىل 58 ياشقاكىردى.

«ئۇلۇغ ھەزرىتىمنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى سۈرتسە قارىغۇ كۆز ئېچىلىدۇ»، «ساقايمىغان جاراھەتكە ئۇلۇغ ھەزرىتىمنىڭ قەبرىسىنىڭ توپىسىنى سەپسە دەرھال شىپا

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار نامىبرى

پالىق تاپىدۇ»، «ساتىدىغان ئاشلىق ياكى مالغا بۇ مەدـ
رىسىنىڭ توپىسىنى سەپسە كۆپ پۇلغا يارايدۇ» دېگەن مۇـ
بالىغلەر بۇ نەسەبكە يېقىنقى يىللارغىچە ھۆرمەت-ئابـ
روي بېغىشلاپ كەلدى.

تەكىلمك باغ

غولامىدىن سۇبېتىللاخان ھەزرىتىم ① 1910 - يىلـ
لىرى 15 مو يەردە تەكمنى (تەكەـشاپتۇلنىڭ بالدۇر پەـ
شىدىغان بىر خىلى) ئاساس قىلىپ، ئۆرۈك، چىلان، ئالـ
ما، ئانار، ياڭاق، ئامۇت، نەشپۈتلەرنى ئۆزى ئۇلاپ باغ
بىناقىلغان بولۇپ، كىشىلەر تەكىلمك باغ دەپ ئاتىغانـ
كەن. بۇ باغنىڭ تۆت ئەتراپى شۇ قەدەر پۇختاچىتلانغانـ
لىقتىن ئۇچارلىقلار كىرەلـەيدىكەن، ماڭارلىقلار (ئـادەم
ۋە ھايۋانلار) كىرەلمەيدىـكەن. مېـۋە سېتىـۋالغۇچىلارغا
باغۋەن كەمچەنلەپ(سانىماي)، ئىشىكنىڭ ئۈستىدىن سۇـ
نۇپ بېرىدىكەن، پۇلى يوق بېرىپ قالغانلارنىمۇ بىرنەچـ
چە تال مېۋە بىلەن خۇشال قىلىدىكـەن. بـۇ بـاغ 1959 -
يىلىدىن كېيىن پەرسۇدە بولۇپ، بىر ئارغامچـا بىلەن يۆـ
گەلمەيدىغان ئۆرۈك دەرەخلىرى خەلق ئاشخانىسىنىڭ ئـو
چاقلىرىدا كۈلگە ئايلاندى.

(ئۇلۇغ ھەزرەت، مەئسۇمخان ھاجى، مەدرىس -مەسـ
چىتلەر توغرىسىدىكى مەلۇماتلارنى ماخمۇت مەخسـۇم ھاـ
جى، ئويباغ كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ماخسۇت ھاجـى، ئابـ
لەتخاندىن ۋە قارا قاش بازارلىق پارتكـوم بىرلىكسـەپ
خىزمىتىدىكە مەسئۇل كادىرى ماخمۇتتۇرسۇندىن توپلىدىم.)

① مەئسۇمخاننىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى.

قېرىمچى

بۇ كەنتنىڭ ئىسمى يۈز يىللار ئىلگىرىدىن باشلاپ قېرىمچى① دەپ ئاتىلىپ كەپتۇ. بۇ يەردىن 50-يىللارغىچە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا قېرىم ئاپىرىپ سېتىلىدىكەن. ئەمما، كۈن، خۇرۇم زاۋۇتلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، بۇ جايدا ھازىر قېرىم ئىشلەيدىغانلار ئاساسەن تېپىلمايدىكەن. شۇنداقتىمۇ قېرىمچى دېگەن بۇ نام ھېلىغىچە كەنت ئىسمى بولۇپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مەھەللە 270 ئائىلە، 1239 نوپۇس، 936.5مو تېرىلغۇ يەر يار.

سىزى

150 يىل بۇرۇن بۇ جايدىن ئاقىدىغان بەھرام سۈيى ئۆستىكى ئېگىز، كۈن يورۇش تەرەپ پەس بولغاچقا، قاش تۈۋىدە ھەمىشە سۇ سىزىپ تۇرغانلىقتىن بۇ مەھەللە سىزى دەپ ئاتالغانىكەن.

1940- يىللىرى بۇ كەنتتە قۇربان ھاجىم ئىسىملىك بىر باي ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى نەچچە يۈز موغا يەتكەنلىكتىن، تېرىش - يىغىش مەزگىللىرىدە نەچچە ئون، ئادەتتە يەتتە - سەككىز كۈنلۈكچى (بىر كۈن ئىشلەپ شۇ كۈنى كەچتە ئىش ھەققىنى ئالىدىغان ئىشلەمچىلەر) ئەمگەك قىلىدىكەن. بۇ باي ئەتىگەنلىكتە بىر قاچا ئاش بىلەن ئۈچ زاغرىنى تۈگىتىپ يەپ بولالايدىغان ئىشلەمچىلەرگە ئىش كۆرسىتىپ بېرىدىكەن. يەپ تۈ-

① قېرىمچى — ئەچكۇ، قوينىڭ تېرىسىنى يەرلىك ئۇسۇلدا پىشىقلاپ ئىشلەيدىغانلارنى كۆرسىتىدۇ. قېرىمدا مەخۇس ئاياغ تىكىلىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

گىتەلمىگەنلىرىگە ئىش بەرمەي قايتۇرىۋېتىدىكەن. ئايالى:
— نېمىشقا بۇنداق قىلىلا؟ — دەپ سوراپتۇ. باي:
— ناننى جىق يېگەنلەرنىڭ ئەقلىي قۇۋۋىتى كەم، جىسمانىي كۈچى جىق بولىدۇ، قانداق ئىشقا بۇيرىساق بېشىنى ئىچىگە تىقىپ دېگەندىن جىقراق ئىشلەيدۇ. ناننى ئاز يېگەنلەر ئەقىللىق كېلىدۇ، مەن تاپشۇرغان ئىشتىن پۇتاق چىقىرىپ مەسلىھەت كۆرسىتىپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزىۋېتىدۇ، — دېگەنىكەن.
بۇ كەنتتە ئۈجمە قاتار دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار. بەدۆلەت زامانىدا بۇ كەنتتىن كېسىپ ئۆتىدىغان قەشقەر — خوتەن تاشيولىنىڭ بويىدا بىر نەچچە يۈز تۈپ ئاق ئۈجمە كۆچىتى سېلىنغانىكەن. بىر قۇچاق توملۇقتا چوڭايغان بۇ ئۈجمە دەرەخلىرى 1960 — يىللىرى «خەلق ئاشخانىسى» نىڭ ئوچاقلىرىدا كۈلگە ئايلاندى.
بۇ كەنتتە 1996 — يىلنىڭ ئاخىرىدا بەش مەھەللە، 421 ئائىلە، 2028 نوپۇس، 1593 مو تېرىلغۇ يەر بار.

شائىر قادىرخان يىتىمى

شائىر قادىرخان يىتىمى 1918 — يىلى سىزى كەنتىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئەسلى ئىسمى تۇردى خەلىپە ھاجى ئوغلى قادىرخان بولۇپ، يىتىمى — شائىر ئۆزى قوللانغان تەخەللۇسى. شائىرنىڭ دادىسى تۇردى خەلىپە ھاجى ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر ئۆلىماسى بولۇپ، مەدرىس ئېچىپ ئىلىم تارقاتقان، يۇرت ئەھلىگە، قېرىنداشلىرىغا ساۋاتى كۈچلۈك، خىزمەتكار كىشى ئىدى. شائىر كىچىكىدە ئاتىسىدىن تەلىم ئېلىپ باشلانغۇچ مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىكى نوپۇزلۇق بول

خان قوتاز مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغان. مەدرىسنى تاماملىغاندىن كېيىن، مەشھۇر ئۆلىما مەتنىياز ھاجىم مەۋلۇدىنىڭ ھۇزۇردا، كېيىنچە قاغىلىقتىكى ئوبۇلقاسىم ھەزرىتنىڭ ھۇزۇردا سىستېمىلىق ئىلىم تەھسىل قىلغان. تەپسىر ۋە ئەدەبىيات ئىلىملىرىنى ئالاھىدە كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەن ۋە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىللىرىنى پاراۋەر رەۋىشتە پىششىق ئىگىلىگەن. كۆڭۈل مايىللىقى جەھەتتە شېئىرىيەتكە ئالاھىدە ئىشتىياق باغلاپ تۇرلۇك تىل يېزىقتىكى كۆپلىگەن شېئىرىي كىتابلارنى ئوقۇغان. شۇنداقلا تۇركىي تىل سىستېمىسىدىكى نۇرغۇن كلاسسىك شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى بىلەن تونۇشقان. ئۇنۇن ياش ۋاقتىدىلا نۇرغۇن ئەشئارلارنى يادلىۋالغان. ئۇزى ھەم نەزىم ئىجاد قىلىشقا باشلىغان. شائىرنىڭ 30 يىللاردىكى ئەھۋالىنى ئەسلىگەنلەر ئۇنى «شۇ چاغلار ياشىغان بەكمۇ زېھىنلىك ئىدى. ئەرەب ۋە پارس تىللىرىدا راۋان سۆزلەيتتى. بېيىت يادلىسا ئادەم زوقلىنىپ كېتەتتى. ئۇ ياش ۋاقتىدىلا ئەلنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن» دەيدۇ.

شائىر ئازادلىقتىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئىززەت - ئېتىبارىغا ئېرىشتى. 1962 - يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئېكسكۇرسىيە ئۆممىكى تەركىبىدە ئىچكى ئۆلكە ۋە شەھەرلەردە تۆت ئاي ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى. شائىر ئاشۇ تۆت ئايلىق تۇرمۇش تەسىراتلىرى ئاساسىدا «سەپەردىن خاتىرىلەر» ناملىق قولىيازما توپلام ئىشلىگەن. بۇ توپلام شائىرنىڭ يەنە بىر قولىيازما ئەسىرى «چەشمە يىتىمى» (پەند - نەسىھەت خاراكتېرىدىكى ئەسەر) بىلەن بىللە كېيىنكى كۈنلەردە يوقىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭدىن باشقا شائىرنىڭ يەنە ئەرەب ۋە پارسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرى، تارىخ ۋە

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار نامىبرى

تەبابەتكە ئائىت قوليازمىلىرى بار ئىدى. بۇلار تېخىچە تېپىلمىدى. ھازىر ئۇنىڭ «دىۋان يەتتىمى» ناملىق بىرلا قوليازما ئەسىرى تېپىلدى. بۇ كىتابنى شائىر 1948 - يىلى 30 يېشىدا ئۆز قەلىمى بىلەن رەتلەپ دىۋان قىلىپ چىققان. دىۋاندا غەزەل، مۇخەممەس ۋە مۇرەببە شەكلىدە 1500 مىسرادىن ئارتۇق شېئىرلىرى بار. شائىر بۇ كىتابنى مەرھۇم ئۇستازى ئوبۇلقاسىم ھەزرەتنىڭ تەربىيەھۇرمىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئوغلى ھامۇتخانغا تەقدىم قىلىغان. 1989 - يىلى شائىرنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئابدۇخالىق ھاجى ۋە شائىرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇلئەھەت قادىرنىڭ قايتا - قايتا ئەسلەپ ئىزدىنىشى ئارقىلىق «دىۋان يەتتىمى» ناملىق بۇ قوليازما ئاخىر تېپىلدى. ھازىر ئابدۇلئەھەت قادىرنىڭ قولىدا ساقلانماقتا.

دىۋاندىكى شېئىرلارنىڭ نىگىزىدە ئاساسەن تەسەۋۋۇپ غايىسىدىكى مەزمۇنلار ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن شائىرنىڭ تەسەۋۋۇپ شائىر ئىكەنلىكىنى ياكى شۇخىل ئەدەبىي ئېقىمنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇرراق ئۇچرىغانلىقىنى قىياس قىلىش مۇمكىن.

پىر - ئۇستازلارغا ئالىي ئېھتىرام بىلەن تۇرۇش، ئۇلارنى ئىخلاس ۋە ئېتىقاد دەرىجىسىدە مەدھىيىلەش، ئۇلارغا خىزمەت قىلىشنى بۇرچ ۋە ئەقىدە دەپ بىلىش تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ غايىسى ۋە قىممىتى. شۇ سەۋەبتىن بۇ خىل غايىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرمۇ ئۆزىگە يارىشا بىر يۇرۇش تەلەپ ۋە قائىدىلەرنى شەرت قىلىدۇ. ۋەھالەنكى تېخى بىزدە بۇ خىل ئەدەبىياتقا قارىتا بىر قەدەر ئىلمىي بولغان توغرا قاراش تېخى ئومۇملاشقىنى يوق. دەرۋەقە بۇنداق شېئىرلاردا بىر قىسىم پاسسىپ تەرەپلەرمۇ بار. لېكىن، ئۇنىڭدا يەنە چوڭقۇر شېئىرىي قىزغىنلىق ۋەشېئىر

جەلپكارلىق بولغاندىن تاشقىرى ۋەزىن ئېتىبارى تويۇ
نۇپ جارى قىلدۇرۇلىدۇ.

يىتىمىنىڭ شېئىرلىرىمۇ يۇقىرىقىدەك خۇسۇسىيەت
لەردىن مۇستەسنا ئەمەس. بىز يىتىمى شېئىرلىرىدىكى
مەزمۇن تەكرارلىقى، دىنىي تۇيغۇ قويۇقراق بولۇشتەك
پاسسىپ ئامىللارنىمۇ، شائىردىكى يۈكسەك قىزغىنلىق
شېئىرنىڭ تىلى ۋە ۋەزىن جەھەتلەردىكى تەلەپكارلىقىغا
ئوخشاش ياخشى تەرەپلەرنىمۇ تەڭ ئېتىبارغا ئېلىپ لىللا
باھا بېرىشىمىز كېرەك. ھەر ھالدا شائىر يىتىمى قىزغىن
لىق بىلەن ئۆگەنگەن، ئۆز ھالىغا يارىشا ئىختىرا قىل
غان، ھاياتىدىن ئىز قالدۇرغان، ئۆگىنىش ۋە زېھىن يېـ
تىلدۇرۇشتە قىممەت ياراتقان كىشىدۇر.

شائىر 1964 - يىلى 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى يۈرەك كېـ
سىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن.

باشلەڭگەر

1996 - يىلى 12- ئاينىڭ 26 - كۈنى مەن بۇ كەنتكە
كېلىپ 103 ياشلىق بارات ئاخۇن، 70 ياشلىق ئابدۇلرە-
ھىم ئاخۇن، 60 ياشلىق مەتتۇرسۇن ئاخۇنلار بىلەن پا-
راڭلاشتىم. ئۇلارنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، مەت-
تۇرسۇن ئاخۇننىڭ بوۋىسى ئىسمايىل ئاخۇن ئەسلى يە-
كەنلىك بولۇپ، ئۆلىمالىقتا شۇ قەدەر ۋايىغا يەتكەن كىـ
شى ئىدىكى، تېنىدىن جۇدا قىلىنغان ئىككى قوچقارنىڭ
كاللىسىنى بىر ئايەت ئوقۇپلا تىرىلدۈرۈپ دەرەخ ئىگىزلىـ
كىدە سەكرىتىپ «جاڭ - جاڭ» ئۈسسۈشتۈرەلەيدىكەنمىش.
ئىسمايىل ئاخۇن بۇ كارامەتلىرى بىلەن يەكەندە ئەۋلىـ
يالىق ھۈرمەت - ئىززەتكە ئېرىشىپتۇ. ئۇ نۇرغۇن تالىپـ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

لارغا دىنمي بىلىم ۋە قىرائەت ئۆگىنىدىكەن. باي‌هەم‌ياش بىر خەنزۇ دائىم ئۇنىڭ ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ تالىپلارغا ئۆگەتكەن بىلىم ۋە قىرائەتلىرىنى قىزىقىپ ئاڭلايدىكەن. بۇ خەنزۇ بىر كۈنى ئىسمايىل موللامغا:

ــ ماڭمۇ ساۋاق بەرگەن‌بولسىلا، ــ دەپ ئىلتىماس قىپتۇ. ئىسمايىل موللام:

ــ سىز دېگەن خەنزۇ تۇرسىڭىز، سىز قانداقمۇ قىرائەت ئۆگىنەلەيسىز، ــ دەپتۇ.

ــ مەن ئىمان ئېيتىپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىمەن، ــ دەپ تۇرۇۋاپتۇ خەنزۇ.

شۇنداق قىلىپ بۇ خەنزۇ ئىسمايىل موللامغا شاگىرت بوپتۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي قاپاقلا دېگەن جايدىن نامى چىقىپ، مەتنىياز ھاجىم، بەردى ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر تىجارەت بىلەن يەكەنگە چىقىپ، قايتار چېغىدا ئىسمايىل موللامنى مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىپ بىللە باشلاپ كەپتۇ. ھېلىقى خەنزۇمۇ ئىسمايىل موللامغا ئەگىشىپ بىللە كەپتۇ. ئەمما يۇرت‌خەلقى بۇ خەنزۇنى ئارىغا ئالمای:

ــ قاراقاشتا تۇرۇپ قالغۇك بولسا مۇشۇ يەردە تىرىكچىلىك قىلغىن، ــ دەپ مەھەللىدىن يىراق بولغان، ئامى ئۇلتۇراقلاشمىغان جايىنى ــ ھازىرقى باشلەكگەر كەنتىدىكى زاراتقا ھىلىقىنىڭ ئەتراپىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. خەنزۇ بۇ جايدا ماكانلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىپ دەرەخ تىكىپ يېڭى مەھەللە بىنا قىپتۇ. ئۆزى مەبلەغچىقىرىپ بەھرام سۈيى ئۈستىگىنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەن كۆۋرۈكىنى ياساپ يولنى راۋانلاشتۇرۇپتۇ، كېيىن بۇ كۆۋرۈكنىڭ يېنىغا چوڭ مەسچىت ۋە ئون ئېغىزلىق ھوجرا سېلىپ ئىسمايىل موللامنى بۇ مەسچىتكە ئىمامىلىققا ۋە تالىپ تەربىيىلەشكە تەكلىپ قىپتۇ. تالىپلاردىن ئاشقان ھوجرە

لارنى يولۇچىلارنىڭ قونۇپ ئۇخلىشىغا ھەقسىز بېرىپتۇ
شۇ چاغدا بۇ يەر لەڭگەر دەپ ئاتىلىپتۇ. يەنە بىر رىۋا
يەتكە قارىغاندا، بۇ خەنزۇ مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ
بىر تال «مۇھى مۇبارەك» نى (مۇبارەك ساقىلىنى) 50 يا
بۇغا ھەدىيە قىلىپ (سېتىۋېلىپ) ئۆزى قاتۇرغان شامگۆر
ئىچىدە قويغانىكەن. بۇ «مۇھى مۇبارەك» نى ئاقتاملىق
بۇرھان ھەزرەت بىر يىلدا بىر قېتىم سىرتقا ئېلىپ چىـ
قىدىكەن. ھەقىقىي مۇسۇلمانلار دۇئا قىلسا شېشە ئىچىدىـ
كى «مۇھى مۇبارەك» ئاستا يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىكەن، يالـ
غان مۇسۇلمان ياكى گۇناھى ئېغىر كىشىلەر دۇئا قىلسا
«مۇھى مۇبارەك» تەۋرەپمۇ قويمايدىكەن. جامائەت ئالدىـ
دا ھېلىقى خەنزۇ شېشىگە قاراپ دۇئا قىلغانىكەن، «مۇھى
مۇبارەك» يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپتۇ. جامائەت «بۇ خەنزۇنىڭ
ئىسلامغا بولغان جان پىدالىقى ئاللانى رازى قىپتۇ» دېـ
يىشىپ، ئۇنىڭغا پىدا بەگ① دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. بۇ جاي
پىدا بەگنىڭ لەڭگىرى دەپ ئاتىلىپتۇ. مەھەللە بارا ـ
بارا كېڭىيىپ بۇ جاي لەڭگەر دېگەن يۇرتنىڭ بېشىدا بو-
لۇپ قالغانلىقتىن باشلەڭگەر دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھازىر بۇ كەنتتە 261 ئائىلە، تۆت مەھەللە، 1174 نوپۇس،
1793.5 موتېرىلغۇيەر بار. بۇ كەنتتىكى دېھقانلار ئەلاسۇپەتـ
لىك ئاشلىق ئۇرۇقى يېتىشتۈرۈش بىلەن كىرىمىنى ئا-
شۇرماقتا.

قاياش

1995 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى بۇ كەنتتە ئول-

① پىدا بەگنىڭ قەبرىسى بۇ جايدىكى زاراتگاھلىقتا باشقا قەبرىلەردىن
ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تۇرۇشلۇق 110 ياشلىق ئېلى ئاخۇن سۇندۇك، 85 ياشلىق سەردىن ئاخۇن قاتارلىق پېشقەدەملەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، 700—800 يىل ئىلگىرى بۇ جايلار يانتاق-قۇمۇشلۇق جاڭگال ئىكەن. بۇ جايدا دەسلەپتە ئۇلتۇراقلاشقانلارنىڭ① نەۋرىلىرى دادىلىرىدىن:

— بۇ ياقا يۇرتقا نەدىن كۆچۈپ كەلگەن بولغىيدۇ-لە؟- دەپ سوراپتۇ.

دادىسى قۇياشنى كۆرسىتىپ:

— بۇۋاكلار قۇياش چىققان تەرەپتىن كەلگەنكەن،- دەپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ مەھەللە «قۇياش» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «قاياش» قا ئۆزگىرىپ قالغانكەن.

بۇ كەنتتە ھازىر تۆت مەھەللە، 188 ئائىلە، 763 نوپۇس، 742.5 مو تېرىلغۇ يەر بار.

دۇشەنبە بازار

«گۈك غوجىلار» ئۆزى ئولتۇرۇشلۇق مەركىزىي ئورۇنىنى ھەپتىنىڭ 1 - كۈنى (دۇشەنبە) ، ئىككىنچى كۈنى ئۇنىڭدىن تۆۋەن دەرىجىدىكى ئەمەلدار تۇرىدىغان ئورۇننى بازار قىلىدىغان جاي قىلىپ بېكىتكەن. مۇشۇ رەت تەرتىپى بويىچە «گۈك غوجىلار» «دۇشەنبە بازار»، «سەيشەنبە بازار»، «چارشەنبە بازار»، «ئەسكى پەيشەنبىسى»... دېگەندەك بازارلارنى قىلىتىشقا تەستىقلىغان. (بۇ بازار قىلىدىغان جايلار ھېلىمۇ شۇنداق ئاتىلىدۇ. ئەمما، ئۇ جايلارنىڭ ھېچقايسىسىدا بازار قىلىمايدۇ.)

«دۇشەنبە بازار» 1850 - يىللىرى ئەتراپىدا قىلىشقا

① ئائىلىلارغا قارىغاندا بۇ جايغا بۇرۇن ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ بىر قىسمى نامانگاندىن، بىر قىسمى قارا شەھەردىن كەلگەنكەن.

باشلىخان بولۇپ، 1953- يىلى قىزىشتىن توختىدى. بازا
ئەترايىدا ئولتۇراقلاشقان ئائىلىلەرمۇ (ئاساسلىقى تە
جارەتچىلەر بولغاچقا) تەدرىجىي تارقاقلاشىپ بازار ئور
نى تېرىم يېرىگە ئۆزگەرتمۇشتىلدى. ئەمما، بازار ئەترا
پىغا يۇمىلاق دائىرىدە تىكىلگەن ئورمانلار ھېلىھەم شۇ
پېتى ساقلىنىپ كەلمەكتە. «دۇشەنبە بازار» دېگەن ئە
سىمىمۇ كەنت نامى بولۇپ قوللىنىلىپ كەلمەكتە.

بۇ كەنتتە 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئالتە مەھەللە،
242 ئائىلە، 890 نوپۇس، 1081 مو تېرىلغۇ يەر بار.

گۈك غۇجىلار

مەنچىك خاندانلىقى دەۋرىدە (1780 - يىللىرى) يە
كەننى مەركەز قىلىپ تۇرغان ئامبال (خەنزۇ) پۇتۇن جە
نۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى. شۇ چاغدىكى
بېيجىڭ خانى ھازىرقى قاراقاش بازىرىغا قاراشلىق «دۇ
شەنبە بازار» كەنتىدىن ھېزىم ئاخۇن دېگەن كىشىنى ئا
ۋام خەلقىنىڭكۆرسەتمىسى بىلەن يەكەندىكى ئامبالياموڭ
غا قاتناشتۇرغانىدى.

ھېزىم ئاخۇن يەكەنگە بارغاندىن كېيىن، ئامبالغا
كۆرسەتكەن سادا قىتىنىڭ پەدىلىگە «ھەششا قىز»، «ئىش
قى بەگ» دېگەندەك نامىلارغا مۇۋاپىق بوپتۇ، كېيىن «ھې
كىم» دېگەن چوڭ مەنسەپكە ئېرىشىپ خوتەنگە ئەۋەتىلە
گەنىكەن.

ئۇ خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پۇقرالارنىڭ كۆچى
بىلەن ئاچقان يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۆزى ئىگە
لەپ، ئاز بىر قىسمىنى دېھقانلارغا تۇتقۇزۇپتۇ.

ھېزىم ھېكسىبەگنىڭ 1780 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

بولغان 169 يىل ئىچىدە ھېزىم ھېكىمبەگنىڭ ئوغلى خوشـ
كىپەك، خوشكىپەكنىڭ ئوغلى مۇبارەكشاھ، مۇبارەكشاھـ
نىڭ ئوغلى مۇھەممەت ئېلى، مۇھەممەت ئېلىنىڭ ئوغلى
مۇسا، مۇسانىڭ ئوغۇللىرى ناسىر، ئەپرۇز، زايىت، مۇـ
ھەممەتجان، ئىمىن قاتارلىق بىر نەچچە ۋارىسلىرى ئۆتـ
كەنىدى. ئەنە شۇ ۋارىسلار مۇھەممەت ئېلى دەۋرىگە كەلـ
گەندە، ئۆزىنىڭ ھوقۇق - ئىمتىيازىنى كۈچەيتىش مەقـ
سىتىدە مۇھەممەت ئېلىنى بېيجىڭ خانى ئالدىغا خوتەنـ
نىڭ ۋەكىلى سالاھىيىتى بىلەن ئەۋەتىپتۇ.

مۇھەممەت ئېلى بىر تۈپ نەشپۈت كۆچىتىنى يىلتىـ
زىغا دەخلى قىلماي ناھايىتى كۆپ توپا بىلەن قومۇرۇپـ
تۇ. كېيىن ئۇنى ھارۋىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ساندۇققا پەم
بىلەن كۆچۈرۈپ يولغا چىقىپتۇ. يولبويى ئۇنىڭغا سۇ قو-
يۇپ پەرۋىش قىلىپ مېڭىپتۇ. ئۇ ئارىدىن ئالتە ئاي ئۆتـ
كەندە يەنى نەشپۈت تازا پىشقان چاغدا بېيجىڭگە يېتىپ
كەپتۇ.

خان بۇ سوۋغاتنى ئاجايىپ قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل
قىپتۇ ۋە ئۇنى بىر نەچچە كۈن ئوبدان مېھمان قىلغانـ
دىن كېيىن «گۇڭ» دېگەن مەنسەپ نامىنى بېرىپتۇ. ھېـ
زىمشاھ ھېكىمنىڭ مەنسەپ ۋارىسلىرى ئەنە شۇمۇھەممەت
ئېلى «گۇڭ» دەۋرىدىن باشلاپ «گۇڭ غوجىلار» دەپ ئاتىـ
لىپتۇ.

«گۇڭ» دېگەن ئاتالغۇ شۇ ۋاقىتتىكى ھاكىمىيەتنىڭ
قانۇنىدا «مۇئاۋىن باشلىق»(باشلىق «ۋاڭ» ئىدى) دېگەن
مەناغا ئىگە بولۇپ تامغىدىكى خەت «گۇڭ يىچۇ» ئىكەن.
«ۋاڭلار» قۇمۇل، تۇرپان، كۇچا قاتارلىق جايلاردا، «گۇڭ»
لار خوتەن تەۋەلىكىدە ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەنىكەن.

«گۈك» لار شۇ چاغدا يەرلىك ئەمەلدارلارنى مەنسە
كە قويۇش، قالدۇرۇش، يۆتكەش ھەتتا ئامبالارنىمۇ
خالىغانچە مەنسەپتىن ئېلىۋېتىش، قويۇش ھوقۇقىغا ئىگە
بولغانىدى.

«گۈك» لار ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە قاراقاش
دائىر بىسىدە «ئاق مەدرىسە»، «چوك مەدرىسە»، «چاقا
مەدرىسە»، «قوخكۆل مەسچىت»، «سىرلىق مەسچىت» قاتار
لىق مەدرىس، مەسچىتلەرنى سالدۇرغانىدى.

«گۈك» لار بۇ مەدرىس-مەسچىتلەرگە «باش ھەرپى «ق»
بىلەن باشلانغان بارلىق كەنتلەرنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى
ۋەخپە قىلدىم» دەپ تۆلىمىيە (ئىسپات خېتى) قىلىپ، بۇ
خەتكە ئاقسارايلىق توپاق ئەلەم قاتارلىق ئالتە ئاخۇن
مۆھۈرلىرىنى بېسىشقانىكەن، بۇ يەرلەر ھازىرقى قاراقاش
ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى بىناسى ئەتراپىدىن
(كونا ئىسمى «قۇملۇق» دەپ ئاتىلاتتى)، 500 مو، قۇدۇق
لىدىن 300 مو، قارا باغدىن 400 مو، قارامانىدىن 400 مو،
ھازىرقى پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ قۇمئېرىق كەنتىدىن 400
مو بولۇپ، جەمئىي 2000 مودىن ئارتۇق يەرنى ئۆز ئى-
چىگە ئالغانىكەن.

شۇ يىللىرى خان يارلىق چۈشۈرۈپ قاراقاشتىن ئەل-
چىلىك ئۆيلۈك نامرات دېھقانلارنى «گۈك» لارنىڭ خىزمىتىنى
قىلىشقا قويۇپتۇ. بۇ يوقسۇل دېھقانلار يىلبويى «گۈك»
لارنىڭ ئېغىر ئەمگەكلىرىنى (يەر ئېچىش، يەر تې-
رىش، ئۆڭي ئىشى) ئۈستىگە ئاپتۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئەۋ-
لادلىرى كۆپەيگەنسىرى «گۈك» لارنىڭ زۇلمى چېكىدىن
ئېشىپ كۈن بويى ئاچ - زارلىقتا قالىدىغان بولۇپتۇ. بۇ-
نىڭغا چىدىمىغان بۇ دېھقانلار قاراقاشنىڭ ئامبىلى «بىك
دارىن» غا «گۈك» لارنىڭ ئۈستىدىن ئەرز - شىكايەت قې-
تۇ. «بىك دارىن» بېيجىڭدىكى خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىل-
غاندىن كېيىن، بۇ قۇللار «گۈك» لارنىڭ زۇلمىدىن قۇ-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

تۇلغانىكەن. «گۈك» لارنىڭ تۇرلۈك خىراجەتلىرىنى بولـ
سا، قارا قاش تەۋەيىدىن يىغىدىغان «تۇياق بېجى» ئار-
قىلىق قامداش بەلگىلىنىپتۇ. ئەمما، بىر نەچچە يىلدىن
كېيىن، ئايلىق مائاش بېرىشنى يولغا قويۇپ «گۈك» لار-
غا خوتەندىكى ئاشلىق سېتىدىن كۆپ مىقداردا بۇغداي
مائاش ئورنىدا بېرىلگەنىكەن.

«گۈك» لار ئۆزىنىڭ تەخت ۋارىسلىق تۇزۇمىنى قوغـ
داش ئۈچۈن ئۆز دەرگاھىغا 16 نەپەر قورالىق ئەسكەر
تۇرغۇزۇپ، ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە بوپتۇ. ئۇلار سە-
پەرگە چىققاندا ياكى مېھماندارچىلىققا ماڭغاندا سېرىق،
قىزىل، قارا ئۆزۈن كىيىملەرنى كىيىپ «جو» ئۇستىگەچە-
قىپ ئولتۇراتتى. «جو» نى 24 ئادەم يەلكىسىگە ئېلىپ،
تاۋۇت كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. ئالدى - كەينىدە
بىر قانچە ساقچى، پايلاقچى ۋە يايلار سۈرەن - چۇقان
كۆتۈرۈپ داغدۇغا پەيدا قىلاتتى.

بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن 18 يىل ئىچىدە
(بۇ چاغدا مۇسا «گۈك» لۇق تەختتىدە ئولتۇراتتى) «گۈك»
لارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى زور دەرىجىدە ئاجىزلاپكەتـ
تى. ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ «گۈك» لارنى «ئامبالار»
باشقۇرىدىغان بولدى. لېكىن بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى ئاغـ
دۇرۇلغاندىن كېيىن، بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە رەئىس قە-
لىپ ئەۋەتىلگەن دۇرۇ ئىسىملىك خەنزۇ ئۇرۇمچىدىن
مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمىتى ئۈچۈن
خىزمەت قىلغان مۇھەممەتئىلى گۈك بىلەن مۇسا گۈكلارنى
ئىزدەپ تېپىپ بېيجىڭگە بىللە ئېلىپ باردۇ. بېيجىڭخا-
نى مۇسا گۈكخا قايتىدىن «گۈك» لۇق مەنسىپى بىلەن
تامغا تۇتقۇزۇپ قايتۇردۇ. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن
دۇرۇ مۇساگۈكنىڭ ئوغلى ناسىر گۈكنى چەرچەن ناھىيە-
سىگە ئامبالىققا، زايىت گۈكنى ھەربىي باشلىقلىققا،

سىيەت گۈڭنى يېڭىسار ناھىيەسىگە گۈڭلۈققا تەيىنلەيد
بىر نەچچە يىل ئامبال ۋە ھەربىي باشلىق بولۇپ تۇرغ
بۇ «گۈك» لار «تۈڭلۈغ»، «تۈڭلۈغ باشلىقى» دېگەن نا
لار بىلەن ئاتىلىپتۇ. كېيىنكى يىللاردا زايىت گۈك غۇ
جا، ئاقسۇ، كۇچا، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا ۋالى
يانكا باشلىقى بولۇپ ئىشلەپتۇ. ئەپرۇز بەگ بولسا ق
راقاش ئىككى مىڭلىكىگە بەگ بولۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخ
رىغىچە شۇ خىزمەتتە بوپتۇ. مۇھەممەتجان غوجاقاراقاش
نىڭ بېگى ھەم ماخوسەن دەۋرىدە ئامبال، گومىندا ڭ دە
رىگە كەلگەندە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا رەئىس بولۇپ ئىشلەپ
1948 - يىلى قاراقاش «قۇملۇق» تىكى ئۆيىدە ۋاپات بو
تۇ. ئىمىن ئەلەم بىر نەچچە يىل قارا قاشقا «ئەلەم» بو
غاندىن كېيىن، 1933 - يىلى يەكەنىڭ ۋالىسى، ماخ
سەن دەۋرىدە قاراقاشنىڭ ئامبىلى بولدى. كېيىن شېڭ
شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدە ئۆلدى. 1949
يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى
قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھېزىمشاھ ھېكىمدىن باشلانغان «گۈ
غوجىلار» مەنسەپ ۋارىسلىق تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

«گۈك» لارنىڭ خوتەن، كېرىيەنىڭ لايسۇ، ئاقسۇ
نىڭ «گۈك ئارال» قاتارلىق جايلىرىدا ئۇرۇق - تۇغقا
لىرى بار. ئۇنىڭدىن باشقا «ئېگىزئېرىق غوجىلار» بە
لەنمۇ (ئەخمەتتوختى ئەلەم، ھەبىبۇللا مۇپتاجى) قۇدا
باجىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى.

زايىت گۈڭنىڭ ئوغلى ئەرشىدىن زايىت (ھايات بار، 82 ياش) قاقەدەر «گۈك» لارنىڭ ئەجدادلە
رىدىن ھېزىمشاھ بېيجىڭدە قازا قىلغاندىن باشقا، خوشە
كېپەك، مۇبارەكشاھ، مۇھەممەتئىلى، مۇسا، ناسىر، ئەپە
روز، مۇھەممەتجان، زايىت قاتارلىق «گۈك» لارنىڭ ھەم
مىسى ھازىرقى «چاقار مەدرىسى» ئالدىدىكى شامگۆر قە
لىنغان مەقبەرىگە دەپنە قىلىنغانىكەن.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى